

**ГОДИШЕН ИЗВЕШТАЈ
2022**

СЕКСУАЛНИ И ЗДРАВСТВЕНИ ПРАВА НА МАРГИНАЛИЗИРАНИ ЗАЕДНИЦИ

**Коалиција МАРГИНИ
Скопје 2023**

РЕЗИМЕ

Во Годишниот извештај за сексуалните и здравствените права на маргинализираните заедници за 2022 година се прави преглед на состојбите со правата на сексуалните работници/чки, луѓето кои живеат со ХИВ и СИДА, ЛГБТИК, и луѓето кои употребуваат дроги. Во текстовите се поместени поглавја кои го опфаќаат документирањето на прекршувањето на правата, добиените пресуди на домашните и странските судови, позначајните промени во домашната легислатива, застапувачките политики за унапредување на правата, и иницијативите и активностите за унапредување на правата на овие маргинализирани заедници.

Во Коалиција МАРГИНИ и партнерските организации се документирани вкупно 108 случаи на прекршување на правата на маргинализираните заедници (32 случаи на прекршување на правата на ЛГБТИ, 29 на сексуалните работници, 32 на луѓето кои употребуваат дроги, и 15 случаи на правата на луѓето кои живеат со ХИВ и СИДА).

Во 2022 година, Коалицијата Маргини и Здружението ХОПС-Опции за здрав живот Скопје документираа 29 случаи на прекршување на **правата на сексуалните работници** низ Скопје, Гостивар и Струмица, во кои има 26 жртви, претежно Ромки и трансродови жени. Прекршувањата вклучуваат семејно насилство, родово засновано насилство, нарушување на приватноста и дискриминација. Овие инциденти ги истакнаа системските прашања во различни институции, особено Министерството за внатрешни работи и локалните општини, кои често ги третираат сексуалните работници како криминалци. Оваа криминализација, заедно со општествените предрасуди, доведе до несоодветни институционални одговори, оставајќи многу прекршувања непријавени, а сексуалните работници ранливи.

Најчестите прекршувања беа поврзани со занимањето на сексуалните работници, при што многумина доживеаја физичка, психолошка и сексуална злоупотреба. Полицијата и другите државни органи често беа вмешани во овие злоупотреби, зајакнувајќи ги штетните стереотипи и не обезбедувајќи потребна заштита. Семејното насилство беше значаен проблем, со 11 документирани случаи кои вклучуваат интимни партнери, членови на семејството и поранешни партнери. И покрај тоа што некои случаи беа пријавени во институциите, одговорите често беа несоодветни, при што случаите на полициска неактивност и здравствените институции не ги почитуваа законите за заштита на жртвите на семејно насилство.

Напорите за решавање на овие прашања вклучуваа застапување за правни реформи и унапредување на правата на сексуалните работници. Измените на Законот за прекршување на јавниот ред и мир ги намалија казните за сексуалните работници, иако зголемените казни за установите во кои се сместени може да ја одведат сексуалната

работа во поопасни средини. Иако предлозите за измени на Кривичниот законик не беа прифатени, Платформата за декриминализација на сексуалната работа продолжи да се залага за декриминализација на сексуалната работа, тврдејќи дека тоа подобро ќе ги заштити сексуалните работници со усогласување на законите со нивните потреби и околности.

Во 2022 година, исто така беа организирани значајни активности и иницијативи за застапување за да се промовираат правата на сексуалните работници и да се подигне свеста за нивните борби. Платформата за декриминализација на сексуалната работа поднесе иницијатива за владината агенда за 2023 година, добивајќи посеопфатен одговор од Министерството за правда во споредба со претходните години. Клучните денови како што се Меѓународниот ден за правата на сексуалните работници и Меѓународниот ден за запирање на насилството врз сексуалните работници беа одбележани со настани насочени кон едукација и зајакнување на сексуалните работници, демонстрирајќи тековни напори за подобрување на нивните услови и борба за нивните права.

Во текот на изминатата година, 15 случаи на прекршување на **правата на лицата со ХИВ** беа документирани од Здружението за поддршка на лицата кои живеат со ХИВ - ЗАЕДНО СИЛНИ и Коалиција Маргини. Овие случаи првенствено вклучуваа дискриминација и кршење на доверливоста во здравствените установи, со инциденти како што се одбивање медицински услуги поради ХИВ статус, неовластено откривање медицински информации и стигматизирачки ставови од страна на здравствените работници. Најмногу прекршоци се случиле во јавните и приватните здравствени установи, при што еден забележителен случај вклучува вознемирување на работното место. Мерките за решавање на овие прашања вклучуваа советување, писмени апели до здравствениот менаџмент и правни дејствија, демонстрирајќи проактивен пристап во справувањето со дискриминацијата.

Законодавството и политиките поврзани со ХИВ во Северна Македонија се соочија со значителни предизвици во 2022 година, обележани со неконзистентни и неодговорни владини постапки. И покрај првичното зголемување на буџетот за програмите за ХИВ, произволните кратења од страна на Министерството за здравство доведоа до намалени средства за клучните услуги за превенција и поддршка. Овие одлуки, донесени без стручна консултација, резултираа со затворање на сервисните центри и ја загрозија набавката на есенцијални антиретровирусни лекови, зафатени над 340 пациенти. Постапките на Министерството беа критикувани во извештајот за напредокот на Европската унија и од Светската здравствена организација, истакнувајќи го штетното влијание врз националниот одговор на ХИВ.

Граѓанскиот сектор беше гласен во своето противење на буџетските кретења за Програмата за ХИВ, организирајќи прес-конференција на 17 март за да се нагласи потенцијалното зголемување на инфекциите и трошоците за здравствена заштита поради овие одлуки. И покрај поддршката од медиумите, одговорот на Министерството за здравство беше нејасен. Граѓанскиот сектор продолжи со напорите со поширок протест на 4 април, барајќи зголемено финансирање за здравството и еднаков третман за сите пациенти. Тие се залагаа за прогресивни и луксузни даноци за справување со економската криза без жртвување на јавното здравје. И покрај информирањето на меѓународните засегнати страни, одговорот на владата беше минимален и омаловажувачки, а министерот за здравство ги поткопува напорите на граѓанскиот сектор. Барањата за средби со официјални лица во голема мера беа игнорирани, што одразува поширока шема на рамнодушност на владата кон граѓанското општество.

Во текот на 2022 година, Советот за соработка меѓу Владата и граѓанското општество работеше на решавање на социјалните и здравствените услуги. И покрај стратешкото значење на овие услуги за маргинализираните заедници, кретењето на финансирањето беше критикувано. Напорите на Советот вклучуваа преглед на финансирањето на Програмата за ХИВ и застапување за нејзино зголемување за да се исполнат меѓународните стандарди. Сепак, овие иницијативи се соочија со одложувања поради бирократски пречки, како што е немањето навремени мислења од Министерството за финансии. Граѓанскиот сектор реагираше и на предложениот буџет за 2023 година, кој дополнително го намали финансирањето на Програмата за ХИВ. И покрај предлагањето амандмани, нивните напори беа неуспешни, нагласувајќи ги тековните предизвици во обезбедувањето соодветна поддршка за услугите за превенција и третман на ХИВ.

Во 2022 година, во Северна Македонија беа документирани и 32 случаи на прекршување на **правата на ЛГБТИК** од страна на различни организации, вклучувајќи ги Коалицијата МАРГИНИ, Скопје квир центар, Хелсиншкиот комитет за човекови права и ЛГБТИ Центарот за поддршка. Повеќето прекршувања се случија на интернет, што е одраз на зголемената свест и следење на говорот на омраза во виртуелните простори. Документираните случаи се движеа од говор на омраза (17 случаи) и дискриминација (6 случаи) до насилство од омраза (5 случаи), со често мета на трансродовите лица. Значајните инциденти вклучуваат дискриминација при вработување, административни пречки во родовото признавање, вознемирување и родово базирано насилство, што ја истакнува распространетата институционална дискриминација. Жртвите често се соочувале со психички потреси, што дополнително ги одвраќало од барање правда поради страв од повторени искуства и недостаток на соодветна правна поддршка.

Документираните случаи на говор на омраза вклучуваа различни сторители, вклучително и јавни личности и онлајн коментатори, а Фејсбук е примарна платформа за овие прекршувања. Јавните личности како што се политичарите, новинарите и

психолозите беа пријавени за ширење говор на омраза, но сепак правните одговори беа главно неефикасни. И покрај бројните жалби поднесени од организации како скопскиот квир центар до различни органи, вклучително и Министерството за внатрешни работи и Јавните обвинителства, многу случаи беа отфрлени или не добија одговор. Овој недостаток на акција ја нагласи потребата од подобрени законски рамки и механизми за спроведување за заштита на правата на ЛГБТИК и ефективно справување со говорот на омраза.

Во текот на 2022 година, инцидентите на насилство од омраза врз ЛГБТИ лица во Северна Македонија беа документирани, откривајќи вознемирувачки податоци за на физички и вербални напади. Во еден случај, трансродова жена и уште еден поединец биле подложени на брутален напад од пет млади момчиња во Тетово, што резултирало со тешки повреди и психичка траума. И покрај сериозноста на нападот, стравот од институционален одговор ги одврати жртвите да го пријават инцидентот. Друг случај вклучуваше истакнат ЛГБТИ активист и неговата мајка вербално и физички нападнати на гробишта, што ја нагласува распространетата природа на насилството мотивирано од омраза. Слично на тоа, инцидентите каде што ЛГБТИ лицата се соочија со напади на јавни места од соседи и малолетници по Парадата на гордоста, ја нагласуваат ранливоста и неподготвеноста да се вклучат со органите за спроведување на законот поради претходни негативни искуства. Овие инциденти ја нагласуваат итната потреба за зајакнат институционален одговор и механизми за поддршка на заедницата за ефективно да се справи со насилството од омраза.

Во текот на 2022 година, Коалицијата МАРГИНИ одигра клучна улога во застапувањето за правата на ЛГБТИ поединците во Северна Македонија. И покрај легислативното назадување, особено со измените на Законот за матичните книги, МАРГИНИ опстојуваше во своите напори да го подобри правното признавање на полот и да се бори против дискриминацијата. Коалицијата активно учествуваше во Националното координативно тело за заштита од дискриминација и Меѓуресорската група за еднакви можности на мажите и жените, залагајќи се за нов Закон за родова еднаквост кој ги признава маргинализираните заедници, особено трансродовите поединци. Дополнително, МАРГИНИ се ангажираше за GREVIO и граѓанското општество за зајакнување на спроведувањето на законите кои ги штитат поединците од насилство, придонесувајќи за измените во Кривичниот закон кои се фокусираат на сексуалното вознемирување и силување. Проактивниот став на Маргини против анти-родовите мобилизации преку медиумски ангажман и иницијативи за застапување ја нагласи нејзината посветеност за поттикнување на поинклузивно општество и промовирање еднаквост за сите.

Во Северна Македонија, **луѓето кои употребуваат дроги** се соочуваат со широко распространета дискриминација и кршење на човековите права, како што е

документирано во текот на 2022 година. Истражувањето спроведено од Македонскиот центар за меѓународна соработка ја истакна значајната општествена нетолеранција кон зависниците од дрога, при што 91% од испитаниците изразиле негативни ставови. Оваа стигма не само што влијае на нивното здравје и статусот на зависност, туку и ги маргинализира социјално, ограничувајќи им го пристапот до ресурси и еднакви права. Само во 2022 година, беа документирани 32 случаи на прекршување на човековите права против оваа група, откривајќи вознемирувачки тренд на насилство, особено на жените кои користат дроги, со инциденти вклучувајќи семејно и родово засновано насилство.

Прекршувањата првенствено се случуваат во здравствените установи, каде што пристапот до суштински третман за зависност како супституциона терапија со бупренорфин беше компромитиран поради процедурални неуспеси во набавката на лекови од страна на Министерството за здравство. Ваквите недостатоци не само што го загрозија здравјето и стабилноста на поединците, туку доведоа и до економски последици, вклучително и губење на работни места и финансиска нестабилност, што дополнително ја овековечи нивната маргинализација. И покрај законските одредби против дискриминација при вработување врз основа на здравствениот статус, спроведувањето останува несоодветно, што ги влошува предизвиците со кои се соочуваат лицата кои се лекуваат од зависност. Сепак, беа направени позитивни чекори со законските амандмани за декриминализирање на личната употреба на дроги, како одраз на клучен чекор кон похумана политика за дроги вкоренети во почитувањето на човековите права.

Напорите за легализација на канабисот во Северна Македонија се во тек, обележани со значителен развој и напредување. Почнувајќи од 2020 година, дискусиите во Владата истражуваа различни модели, вклучително и пилот легализација во одредени градови и рамка слична на пристапот на Амстердам. Формирана е посветена работна група, составена од претставници од релевантните министерства и граѓански организации како што се Операција за ослободување платформа и ХОПС - Опции за здрав живот Скопје, за да подготви решенија за легализација. И покрај првичниот моментум, активностите на групата беа прекинати по објавувањето на предвремените избори во октомври 2021 година, без да се одржат дополнителни состаноци во 2022 година.

Агендата на актуелната влада 2022-2024 ги потврдува заложбите за интензивирање на политиките за декриминализација, легализација и искористување на медицинските, социјалните и економските потенцијали на канабисот. Сепак, граѓанските организации, кои се залагаат во рамките на Операцијата Ослободување, се соочија со предизвици во туркањето на овие иницијативи напред, како што беше потврдено од неисполнетите барања за владин дијалог и повторно активирање на заспаната работна група за легализација. Сепак, неодамнешните напори за застапување продолжуваат да притискаат за реализација на овие цели, нагласувајќи ја потребата од сеопфатни

законски измени за поддршка на декриминализацијата на канабисот, личната употреба и регулираното одгледување, како одраз на пошироките општествени барања и меѓународните најдобри практики.

Во 2022 година, ненадејната одлука на Министерството за здравство да го намали буџетот на програмата за превенција на ХИВ за 40% ги загрози виталните иницијативи за намалување на штети, вклучително и оние кои ги таргетираат маргинализираните заедници погодени од употребата на дрога. Овој драстичен прекин ги принуди организациите како ХОПС - Опции за здрав живот Скопје да ги затворат основните центри за намалување на штети, сериозно ограничувајќи го пристапот до клучните здравствени услуги за луѓето кои користат дроги во општините како Шуто Оризари. Ваквите кусогледи мерки не само што ги поткопуваат напорите за јавно здравје, туку и ги влошуваат ризиците од пренос на ХИВ, небезбедните практики на употреба на дрога и ги влошуваат здравствените и социјалните услови на засегнатите поединци.

За да се ублажат овие негативни влијанија, препораките вклучуваат зајакнување на полициската обука за постапување со случаи поврзани со дрога, зајакнување на механизмите за надзор за спречување на прекршувањата на правата и имплементација на силни системи за набавка за лекови за лекување на зависности. Дополнително, упатени беа и повици за законски реформи за заштита од дискриминација во здравствениот и трудовиот сектор, усогласувајќи се со заложбите на Северна Македонија за човековите права и правичниот пристап до здравствените услуги. Граѓанското општество, исто така, мора да ги интензивира напорите за да ги овласти засегнатите заедници да пријават прекршување на правата и ефективно да се застапуваат за нивните права, обезбедувајќи континуирана поддршка и заштита во услови на развој на правните и социјалните предели.

Конечно, овој Годишен извештај за сексуалните и здравствените права на маргинализираните заедници за 2022 година ги нагласува постојаните предизвици и критичните напредоци во заштитата на правата на сексуалните работници, луѓето кои живеат со ХИВ и СИДА, ЛГБТИК индивидуите и луѓето кои користат дроги во Северна Македонија. Во текот на целата година, Коалицијата Маргини и партнерските организации ревносно документираа случаи на прекршување на правата низ овие заедници, откривајќи системски прашања и институционални недостатоци кои ја продолжуваат дискриминацијата и штетата. Конкретно, во извештајот се истакнуваат алармантни случаи на насилство, дискриминација и запоставување во здравствените установи и агенциите за спроведување на законот, каде што маргинализираните поединци честопати наидуваат на непријателство наместо поддршка. Гледајќи напред, патот кон обезбедување сеопфатни права за маргинализираните заедници бара одржлива соработка помеѓу граѓанското општество, владините чинители и меѓународните партнери. Итните активности вклучуваат обновување и зголемување на

финансирањето за основните здравствени програми, зајакнување на правната заштита од дискриминација и зајакнување на мрежите за поддршка во заедницата. Со ставање приоритет на човековите права и правичниот пристап до услуги, Северна Македонија може да создаде поинклузивно и праведно општество каде секој поединец може да живее со достоинство и почит.

ПРЕГЛЕД НА СОСТОЈБАТА СО ПРАВАТА НА СЕКСУАЛНИТЕ РАБОТНИЦИ/ЧКИ

Ивана Андреевски

Здружение ХОПС - Опции за здрав живот Скопје

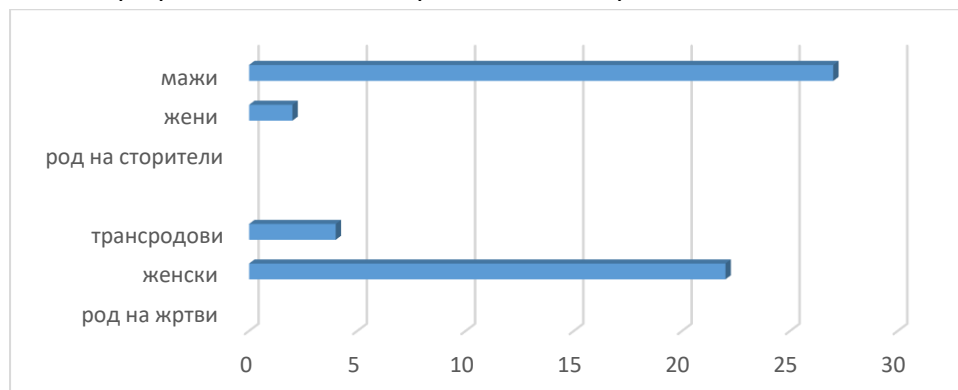
1. Документирање на прекршувањето на правата на сексуалните работници/чки

Во периодот од 1 јануари 2022 година до 31 декември 2022 година од страна на Коалиција Маргини и Здружението ХОПС-Опции за здрав живот Скопје документирани се вкупно 29 случаи на прекршување на правата на сексуалните работници, на вкупно 26 жртви. Документираните случаи се на територија на Скопје 24, Гостивар 4 и Струмица 1. Во еден од случаите прекршени се правата на 3 сексуални работнички со споделување на лични податоци, додека пак во друг случај една сексуална работничка пријавува 3 случаи на семејно насилство, за друга сексуална работничка документирани се два случаи и тоа за прекршено правото на приватност и за родово базирано насилство и трансродова сексуална работничка е жртва на семејно насилство и е дискриминирана поради родов идентитет, исто така два документирани случаи.

Вкупно има 21 сторител од кои 19 се мажи кои се појавуваат во случаите како поединци, за еден сторител документирани се два случаи на семејно насилство врз една сексуална работничка. Во еден документирани случај има двајца сторители и во два документирани случаи се со по три сторители. 2 жени се сторителки на семејно насилство и насилство од омраза. Во останатите 5 случаи се јавуваат институциите како прекршители на првата на сексуалните работници и тоа во 3 случаи Министерството за внатрешни работи т.е. полициски службеници, во еден случај Општина Гостивар како одговорен орган за градинките и во петтиот случај е Центарот за социјална работа во Општина Шуто Оризари.

По етничка припадност на жртвите, 18 се Ромки, 3 се Македонки, 2 се Албанки, 2 Србинки и 1 е Турчинка. По род сите се жени и тоа 22 се цис жени и 4 трансродови жени.

Графинкон 1: Род на жртви и на сторители

Поделено по области од вкупниот број на документираните случаи, прекршувањето на првата по основ на занимање и семејното насилство се најзастапени области, по 11 случаи. Потоа родово засновано насилство во 9 случаи, дискриминација и насилство од омраза по 8 случаи, 5 случаи на прекршување на правото на приватност или споделување на лични податоци, насилство од страна на државни органи и родовиот идентитет се застапени со по 3 случаи, 2 во областа на здравствен статус и 1 етничка припадност. Иако вкупно се 29 документираните случаи, во најголем број од случаите се присутни по 2 или повеќе области.

Графинкон 2: Документираните случаи по области

Најголем број од документираните случаи се во областа на **сексуална работа**, што укажува дека сексуалните работници трпат насилство и дискриминација најмногу поради изборот на работа. Најбруталните прекршувања, каде што е присутно и физичко и психичко насилство и сексуална злоупотреба, од еден или повеќе сторители, се токму поради изборот на работа. Исто така, се издвојува прекршувањето на правата од страна на државни органи токму поради сексуалната работа. Во сите 3 случаи каде како сторител на прекршувањето на правото се јавува државен орган, како основ за истиот се смета сексуалната работа. Ова покажува дека државата ги третира сексуалните работници како криминалци, што особено е карактеристично за службите на Министерството за внатрешни работи (3 документираните случаи) и ги потврдува стереотипите и верувањата дека сексуалните работници се неморални и се прекршители на законите. Оваа појава исто така придонесува да сексуалните работници при пријавување на насилството до надлежните органи најчесто не го кажуваат основот зошто е извршено насилството и го

кријат својот идентитет како сексуални работници. Ваквиот третман кон оваа исклучително ранлива група на граѓани негативно влијае врз борбата за своите права и многу често насилство и прекршувањата на нивните права останува не пријавено.

Во еден од случаите Општината Гостивар т.е. општинската градинка во која аплицирала сексуална работничка за негувателка, ја дискриминира сексуалната работничка со тоа што ја одбива да ја прими на работа поради нејзиното занимање и во друг случај трансродова жена е дискриминирана од страна на Центарот за социјална работа, Општина Шуто Оризари при посета на комисијата за остварување на правото на минимална загарантирана помош, при што била навредувана по основ на нејзиното занимавање.

Во областа на **семејно насилство** во периодот на известување, документирани се 11 случаи на семејно насилство, извршени врз 10 жртви. Со тоа што еден сторител се јавува во два случи, врз една иста жртва. 1 сексуална работничка е жртва на семејно насилство извршено од нејзиниот брачен другар, 1 сексуална работничка е жртва на семејно насилство од страна на нејзината мајка, 2 сексуални работнички се жртви на семејно насилство од нивните поранешни партнер и 6 сексуални работнички се жртви на семејно насилство од партнер. Од 11-те случаи на семејно насилство, 5 случаи се пријавени пред надлежните институции од кои 4 случаи се пријавени од страна на сексуалните работнички додека едниот случај е пријавен по службена должност од здравствената установа. Една клиентка пријавила случај на семејно насилство во Затвор Прилеп, вработените од затворот реагирале во моментот, но не го пријавиле случајот до надлежна институција (полициска станица). Во два од пријавените случаи полицијата, не сакала да постапи по пријавата, со што не постапила со должно внимание и извршена е дискриминација врз сексуалните работнички. Додека во еден од пријавените случаи, надлежните институции (полиција, центарот за социјална работа и максифацијална хирургија) превзеле одредени чекори за заштита, но не постапиле до крај со должно внимание.

Сексуална работничка која се здобила со сериозни повреди од страна на нејзиниот поранешен партнер, била хоспитализирана на Клиниката за максифацијална хирургија. Била повикана полиција која и зела изјава и тимот на Центарот за социјална работа кој работи со семејно насилство изготвил наод и мислење. Од страна на Центарот за социјална работа бил поднесен предлог до суд за изрекување на привремена мерка за заштита од семејно насилство против насилникот, по кој предлог судот без рочиште донел Решение за изрекување на привремени мерки. Важно е да се напомене дека здравствената институција не постапила во согласност со Законот за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство и ја приморале сексуалната работничка да плати за да и ја издаде медицинските документи, а полиција не ги прибавила по службена должност медицинските документи за да ја поднесе кривичната

пријава до Основното јавно обвинителство. Овај случај ги потврдува искуствата од пракса за неспремност на институциите особено на здравствените за постапување согласно Законот за спречување и заштита од насилство врз жените.

Во однос на **родово базирано насилство** евидентирани се 9 случаи. Два од овие случаи се сторени директно од страна на овластени службени лица, додека во два случаи сторителите биле трети лица, но после пријавата на жртвата во полиција, полицијата пропуштила да постапи со должно внимание согласно законот со што жртвите се изложени на дискриминација, ревиктимизација и отсуство на потребната заштита. Во останатите пет случаи сторителите се трети лица, но не се пријавени во надлежна институција.

Непостапувањето и не препознавањето на родовото базирано насилство од страна на надлежните органи влијае негативно врз мотивацијата за борбата за своите права на сексуалните работници. Искуствата од праксата во однос на случаите на семејно и родово засновано насилство укажува на потребата од обуки и едукација на професионалците кои работат на заштита на жртвите и информирање за обврската за ослободување на трошоците за жртвите на семејно и родово базирано насилство на здравствениот сектор. Несомнено и реформите кои треба да настанат и во останатите закони, промени на подзаконски акти и воведување на нови правилници согласно Истамбулската конвенција.

Дискриминација има во 8 од случаите, од кои еден случај е дискриминација по основ на сексуалната работа, останатите 7 се дискриминација по основ на род. Во еден случај станува збор за дискриминација при вработување по основ на припадност на маргинализирана заедница т.е. поради својот избор на работа. Во 2 случаи дискриминирани се сексуални работници кои работат на Отворена Сцена (улична сексуална работа) од страна на припадници на Министерството за внатрешни работи кои често се присутни на Отворена Сцена. Во четири случаи станува збор за сексуални работнички кои при пријавување на насилството во полициска станица, полицијата не постапила со должно внимание и ги дискриминирале сексуалните работнички и еден е од страна на здравствените власти.

Насилство од омраза е евидентиран во 7 од документираните случаи. Во случаите каде што како основ проникнува насилството од омраза, тоа е насилство кое е врзано со изборот на работа на сексуалните работници и поттикнува често брутално насилство од страна на клиенти, непознати лица или помалку и повеќе познати лица на сексуалните работници. Во 6 случаи сексуалните работници се жртви на психичко и физичко насилство, само во еден од случаите станува збор за претрпено психолошко насилство.

Споделување на лични податоци или прекршување на правото на приватност е евидентирано во 5 случаи, со вкупно 7 жртви. Со еден случај, се опфатени три сексуални работнички, на кои им било грубо прекршено правото на приватност и биле злоупотребени нивните лични податоци од страна на нивни клиент, кој без нивна дозвола ги снимил и ги објавил на неговиот профил на порно страна. Карактеристично е што во 4 случаи сторителите се непознати лица и видеата се споделени јавно, а само во 1 случај станува збор за партнер кој споделува видеа и фотографии на негови блиски роднини и пријатели.

Сите 3 случаи **прекршување на правата од страна на државни органи** се јавува Министерството за внатрешна работа, поточно полициски службени за време на нивната службена должност. На една сексуална работничка и е загрозувано работното место поради несоодветно постапување од страна на полицијата, сексуална работничка на Отворена сцена е навредувана од страна на полициска службеничка и сексуална работничка исто така на Отворена Сцена била претресувана од страна на машки полициски службеници иако побарала да ја претресе жена.

Родовиот идентитет како основ за прекршување на правата на сексуалните работници кои се трансродови жени е евидентиран во 3 случаи. Во еден од случаите сторител е полициски службеник, а во останатите два непознати лица.

Во два случаи **здравствениот статус** е основ за насилство поради употребата на дроги и во еден случај **етничката припадност** на ромската заедница.

И покрај тоа што сексуалните работници ги пријавуваат случаите до здруженијата на граѓани, во случајот здружението ХОПС-Опции за здрав живот Скопје, истите тешко се мотивираат да ги пријавуваат случаите пред надлежните институции. Недовербата кон институциите ги остава сексуалните работници во секојдневен мрак на насилство. Негрижата на системот за сексуалните работници како група на граѓани е на незавидно ниво и постојаното непостапување и виктимизирање ја влошува нивната состојба.

2. Добиени пресуди на домашните и странски судови

За две сексуални работнички започнати се и завршени се постапки за развод на брак од партнери со кои подолго време не се во контакт и поради што со години не можеа да остварат права од здравствена и социјална заштита.

Во 2022 година активни се уште 2 судски постапки кои се стратешки случаи за застапување. Еден од судските случаи кој се уште е тек, за повредата на правата на сексуалните работници до страна на државата, кои беа приведени од страна на МВР во 2008 година, во полициската рација „Сузбивање на уличната проституција“. После

исцрпувањето на сите правни механизми во Република Северна Македонија, поднесена е апликација до Европскиот суд за човекови права. Одлука од судот во текот на 2022 година не е добиена.

Во јули 2019 година беше убиена сексуална работничка и корисничка на дроги. Од семејството обезбедено е овластување за застапување во текот на кривичната постапка во својство на оштетени. Во периодот на известување се уште нема информација дали е завршена и како кривичната постапка против обвинетите за убиството на сексуалната работничка.

3. Значајните промени во легислативата

Со измените на Законот за прекршување на јавниот ред и мир, направена е измена на членот 19 со тоа што намалена е глобата за сексуалните работници од 600 до 800 евра на 100 до 250 евра и зголемени се глобите за правните лица кои вршат угостителска дејност и издаваат простории каде се нудат сексуалните услуги.

Иако во пракса долги години сексуалните работници не се казнувани по основ на овој член, оваа тенденција на намалување на глобата е во прилог на заедницата. Од друга страна пак зголемувањето на глобите за правните лица, може да има негативно влијание на сексуалните работници кои наместо да ги нудат своите услуги во хотел, како побезбедна средина и каде што заработката е поголема, ќе ги втурне во небезбедни средини и може да влијае со зголемување на насилството врз сексуалните работници. Ваквите измени директно посочуваат дека е неопходно декриминализирање на сексуалната работа каде фокусот ќе биде врз усогласување на законите заснован брз потребите на сексуалните работници.

Во однос на застапувањето за измените на Кривичниот законик, не се прифатени предлог измените во однос на правата на сексуалните работници.

4. Застапувачки политики за унапредување на правата на сексуалните работници

Во 2022 година Платформата за декриминализација на сексуалната работа требаше да изготви предлог закон за декриминализација на сексуалната работа. Со оглед на потешкотиите кои се соочуваа организациите во однос на одржливост на сервисите за превенција на ХИВ, поради кратењето на средствата и кратењето на временскиот период за спроведување на програмските активности од страна на Министерството за здравство, сите ресурси за застапување се насочија кон организациската одржливост на членки. Но, Платформата за декриминализација заедно со своите членки и активисти сексуални работници, продолжува да работи за декриминализирање на сексуалната работа во Република Северна Македонија, која смета дека тоа е најсоодветниот начин

на регулирање на сексуалната работа, согласно контекстот во кои работат сексуалните работници.

5. Иницијативни и активности за унапредување на правата на сексуалните работници

Во 2022 година Платформата за декриминализација на сексуалната работа поднесе Иницијатива за декриминализација на сексуалната работа за владината програма за 2023 година. За разлика од изминатите три години, оваа година добиен е најсеопфатен и најконкретен одговор од Министерството за Правда, каде посочуваат надлежност на Министерството за правда и Министерството за труд и социјална политика. До крајот на годината, не е добиен одговор од посочените министерства.

Во текот на годината се организираат одбележувањата на 3 клучни денови за правата на сексуалните работници како иницијативи и активности за унапредување на правата на сексуалните работници и за зајакнување на задницата на сексуалните работници. Тоа се деновите 3ти Март – Меѓународен ден за правата на сексуалните работници, 2ри јуни – Меѓународниот ден на сексуалните работници и 17-ти декември – Меѓународниот ден за стоп на насилството врз сексуалните работници.

Во текот на годината 3ти март е одбележан во Центарот за дневен престој на маргинализираните жени на ХОПС, со дискусија со сексуалните работници за која имаше за цел да ги надополни нивните знаења и да ги охрабри во борбата за своите права. По повод одбележувањето на 2ри јуни – Меѓународниот ден на сексуалните работници, ХОПС СТАР и Трансформа организираа онлајн промоција на видео: „Зошто Скопје повторно заслужува црвени фенери?“, подкаст „На доручек со MISS STRAWBERRY (МДМФ) и забава за сексуалните работници. На 17-ти декември – Меѓународниот ден за стоп на насилството врз сексуалните работници, се организираше Марш на црвените чадори. Одбележувањето на овој нај значаен ден на национално и интернационално ниво за сексуалните работници, беше организиран од страна на СТАР-Првиот колектив на сексуални работници на Балканот, заедно со Здружение ХОПС-Опции за здрав живот Скопје, ТрансФорма и Коалиција МАРГИНИ.

ПРЕГЛЕД НА СОСТОЈБАТА СО ПРАВАТА НА ЛУЃЕТО КОИ ЖИВЕАТ СО ХИВ И СИДА

Андреј Сених

Извршен директор

Заедно посилни

1. Документирање на прекршувањето на правата на луѓето кои живеат со ХИВ

Во текот на годината беа документирани 15 случаи на прекршување на правата на луѓето што живеат со ХИВ – од страна на Здружението за поддршка на луѓето што живеат со ХИВ – ЗАЕДНО ПОСИЛНИ и Коалицијата Маргини. Се разбира, овој број на случаи се должи само на оние лица коишто се охрабриле да ги пријават прекршувањата и никако не ги исцрпува сите можни непријатности со коишто се соочиле лицата со ХИВ во случаи кога бил обелоденет нивниот ХИВ-статус. 14 од документираниите случаи се индивидуални, додека еден случај претставува прекршување на правата на група. Најголемиот дел од индивидуалните случаи биле пријавени од жртвите директно во Центарот за ХИВ при Клиниката за инфективни болести и фебрилни состојби, а потоа биле документирани во соработка со споменатите здруженија и со согласност од лицата што ги пријавиле.

Во 7 случаи станува збор за дискриминација во вид на **одбивање на здравствена услуга** само поради ХИВ-статусот на пациентот. Во еден од нив одбивањето се однесува на партнер на лице со ХИВ поради претпоставен ХИВ-позитивен статус. Притоа, според видот на услугите, одбиени биле: лекување кај матичен лекар, хоспитализација во терцијарна јавна здравствена установа, индицирана хируршка интервенција во терцијарна здравствена установа, елективна естетска хируршка интервенција во приватна клиника, спермограм во секундарна јавна здравствена установа, и услуга од стоматолог – во 2 случаи.

Во 4 од случаите е пријавено дека била **прекршена доверливоста на медицинските податоци** бидејќи ХИВ-статусот бил обелоденет пред трети лица (други пациенти што чекаат во просторијата за чекање), односно на поширокиот здравствен персонал во установата, кој не е вклучен во лекувањето на пациентот. Во 4 случаи бил пријавен **стигматизирачки или понижувачки однос од здравствени работници**, при што во 3 случаи стигматизацијата вклучувала и истакнување на ХИВ-позитивниот статус со големи букви на видливи места во медицинската документација, како што е температурната листа.

13 од пријавените 14 индивидуални случаи се случиле во јавни и приватни здравствени установи, при што во 12 од нив прекршени биле правата на пациенти, додека во еден случај жртвата е здравствен работник чиј ХИВ-позитивен статус станал обелоденет на колегите во установата. Во овој случај лицето со ХИВ доживеало вознемирување на работното место.

Во еден од пријавените 14 индивидуални случаи не се работи за дискриминација од страна на институција, туку за приватни меѓучовечки односи: ХИВ-статусот бил обелоденет пред најширокиот социјален круг на лицето со ХИВ од страна на дотогашен пријател, придружено со вознемирување и психолошка злоупотреба.

Во консултација со засегнатите лица со ХИВ во 9 од пријавените случаи биле преземени мерки за отстранување на дискриминаторското однесување – во зависност од тоа каков вид на дејство претпочитале лицата; во останатите случаи, односно кога лицата избрале да не покренуваат никакви дејства кон вршителот на дискриминацијата, било дадено само советување, а во дел од нив социјалниот работник од Центарот за ХИВ при Клиниката изнашол друго решение за надминување на проблематичната ситуација на пациентот. Во 5 случаи здружението на пациенти се обратило писмено до раководството на институцијата со укажување за инцидентот и барање да се отстрани дискриминацијата или да се спречи слична ситуација во иднина – со тоа што персоналот во установата ќе биде предупреден за релевантните законски обврски што ги штитат правата на пациентите, односно правата на вработените. На таков начин беа разрешени 4 случаи, вклучително и оној со вознемирување на работното место.

Во два случаи лицата на кои им биле прекршени правата се одлучиле правдата да ја побараат на суд и тоа се први познати примери кај нас каде што изборот бил евентуална судска постапка. Во едниот од нив поднесена е кривична пријава и се очекува обвинителен акт, додека во другиот случај е поднесена тужба против друго лице и се очекува подготвителното рочиште.

Во 2022 г. за прв пат после повеќе години документиран е сериозен проблем со обезбедувањето на терапија за ХИВ која од медицинска гледна точка не смее да биде прекината. Во овој случај практично биле засегнати сите околу 340 пациенти со ХИВ, на кои им било прекршено правото на здравствена заштита. Како прекршител се јавува Министерството за здравство, односно Владата на Република Северна Македонија бидејќи со тоа што го намалиле предвидениот буџет за набавка на лекови за тековната година во период кога јавната набавка веќе била во тек, била загрозувана и значително се одолжила самата постапка, што предизвикало недостаток на залихи од лековите. Во таа ситуација пациентите доживеале нематеријална штета во вид на емоционална болка, стрес и анксиозност, бидејќи биле во константна неизвесност околу континуитетот на нивната терапија и исходот од лекувањето, односно висок ризик од сериозно влошување на нивното здравје доколку терапијата стане недостапна. Дел од пациентите претрпеле и материјална штета со тоа што биле изложени на трошоци поврзани со почесто подигнување на терапијата и губење на денови од работа. Дел од нив поднеле трошоци за да побараат лекување во друга земја. Прекилот на терапијата бил избегнат за буквално 1 ден и тоа токму благодарение на тоа што мал број пациенти се снашле за лекување во соседна земја еден или два месеца пред исцрпувањето на старите залихи лекови на Клиниката за инфективни болести, со што се заштедило одредено количество лекови за останатите пациенти сè до пристигнувањето на новите залихи.

2. Законодавство и политики поврзани со ХИВ

Може да се каже дека ХИВ-инфекцијата како здравствено и социјално прашање, но и проблем на јавното здравје, во изминатата 2022 година беше пример за недоследни и неодговорни политики на Владата на Република Северна Македонија, речиси целосно отсуство на стручна расправа и консултирање на достапните докази при носењето одлуки за прашања од јавното здравје. Напротив се чини дека одлуките биле носени единствено врз основа на личните ставови и самоволието на случаен носител на функцијата министер за здравство. Изненадувачки е што ваквата оценка е во целосна спротивност со искуството од соочувањето со друго јавно-

здравствено прашање, односно КОВИД-19, стекнато во претходните 2 години. Таа ќе биде илустрирана во продолжение преку серија настани што се случува во текот на годината.

Со носењето на Буџетот на државата за 2022 година, уште во декември 2021 г., беа значително зголемени предвидените расходи во Програмата за заштита на населението од ХИВ-инфекција за 2022 г. и изнесуваа 125 милиони денари („Програма за заштита на населението од ХИВ инфекција во Република Северна Македонија за 2022 година“), наспроти 92,7 милиони денари колку што изнесуваше буџетот на оваа Програма за претходната 2021 година (Програма за изменување на Програмата за заштита на населението од ХИВ инфекција во Република Северна Македонија за 2021 година.)¹.

И покрај тоа што овој вкупен буџет од 125 милиони денари беше веќе определен и усвоен, сепак, донесувањето на самата Програма за ХИВ и нејзиниот детален буџет од страна на Владата доцнеша значително во споредба со вообичаената пракса од изминатите години, според која програмите за превентивна и куративна здравствена заштита се носеа уште во првите неколку денови од годината. За жал, се чини дека реконструкциите на Владата во нашата земја може како последица да имаат компромитирање на здравствените услуги и на лекувањето на повеќе различни групи пациенти, поради ненавремено донесување на здравствените и куративни програми – како што имено се покажа дека е случај овојпат. Во таа смисла, усвојувањето на годишната национална програма за ХИВ дури на 8 февруари, уште во самиот почеток го скрати временскиот период за спроведување на програмата на 11 месеци, а засегнатите граѓани имаа прекин во достапноста на значителен број од предвидените мерки и услуги.

Сепак, најголемиот удар врз услугите за превенција и поддршка во врска со ХИВ, како и врз лицата што живеат со ХИВ и заедниците засегнати од овој вирус, беше нанесен од арбитражните одлуки на министерот за здравство Беким Сали, потврдени и од Владата на Република Северна Македонија, кога во март и април 2022 г. веќе усвоениот буџет на Програмата за ХИВ, беше ревидиран и скратен од 125 милиони на 100,7 милиони денари (намалување за 19,4%). Притоа, услугите за превенција за клучните засегнати популации – мажи што имаат секс со мажи, лица што инјектираат дрога, лица што се лекуваат од зависност од дрога, сексуални работници и лица што живеат со ХИВ – беа скратени за повеќе од 40%, односно од првично предвидените 46.540.000 денари на 27.540.000 денари; од друга страна, 5.300.000 денари беа скратени од ставката за набавка на лекови за ХИВ („Програма за изменување на Програмата за заштита на населението од ХИВ инфекција во Република Северна Македонија за 2022 година“).

¹ Ова значително зголемување беше резултат на потребите, особено во делот на лекувањето на пациентите, чијшто број се беше зголемил за 50% во периодот од 2018 до 2020 г., без воопшто да се зголемат предвидените средства за обезбедување лекови, но и во делот на услугите за превенција, чиешто одржување на минималното потребно ниво беше оневозможено поради општиот пораст на трошоците во земјата. За жал, и во ова првично зголемување на буџетот, пресудна улога имаше активното застапување на граѓанскиот сектор, а не редовната комуникација меѓу институциите и нивните стручни тела (како Клиниката за инфективни болести, Министерството за здравство и неговата Национална комисија за ХИВ).

Притоа, огромното кретење на средствата во делот на активностите за превенција и поддршка не беше рамномерно, па така на пример единствената програма за поддршка на луѓето што живеат со ХИВ беше намалена за дури 70%. За овие одлуки Министерството за здравство не спроведе никаква консултација со експертите за јавно здравје, ниту со релевантните институции како Клиниката за инфективни болести и Институтот за јавно здравје, а уште помалку со граѓанскиот сектор. Тие беа донесени без да се земат предвид достапните докази во однос на епидемиолошките трендови на ХИВ во Северна Македонија, идентификуваните приоритетни прашања и мерките за одговор препорачани од релевантните меѓународни институции. Енормното кретење доведе до затворање на дел од центрите за давање услуги за засегнатите групи и значително намалување на опфатот со услуги, кои за голем дел од околу десет илјади директни корисници на овие услуги од засегнатите групи претставуваат и единствен пристап до најосновна здравствена заштита (*Годишен извештај за спроведени активности согласно Програмата за заштита на населението од ХИВ/СИДА во Северна Македонија за 2021 година*).

Дополнителна штета врз националниот одговор кон ХИВ предизвика и одолговлекувањето на процесот за доделување на средствата од Програмата за ХИВ кон здруженија што ги спроведуваат активностите. Имено, јавниот повик за таа цел беше објавен дури на 15 март, додека договори со Министерството за здравство беа потпишани на 19 април. Наспроти ваквиот неодговорен однос од Владата – особено Министерството за здравство – граѓанските организации ширум земјата што со години наназад ги спроведуваат активностите од Програмата се трудеа да ги одржат услугите за своите целни групи и во првиот тримесечен период од годината потпирајќи се на волонтерскиот труд на своите даватели на услуги, за повеќето од коишто овие ангажмани претставуваат и единствен извор на егзистенција.

Неодговорноста во носењето на одлуки во здравството уште подрастично се илустрира во ситуацијата со обезбедувањето на антиретровирусните лекови за терапија на пациентите со ХИВ. Имено, во моментот на кретење на буџетот (скратениот буџет беше усвоен на 5 април), вклучително и ставката за набавка на лекови, за коешто Клиниката за инфективни болести не добила никаква информација, веќе била во тек годишната постапка за јавна набавка на антиретровирусни лекови (објавена речиси еден месец порано, на 10 март). Редуцирањето на буџетот ја загрози набавката која беше ставена во ризик да пропадне. Благодарение на маневрирањето на Клиниката за инфективни болести, набавката на лекови беше спроведена, но со значително доцнење, коешто стави повеќе од 340 пациенти со ХИВ во ризик од прекин на терапијата и под огромен стрес поради таквата можност. Прекин на терапијата беше избегнат за само неколку дена, а во некои случаи и за само еден ден. Притоа, спречувањето на прекиноот на лекувањето се случи благодарение на активностите на здружението на пациенти кое идентификуваше пациенти со ХИВ кои имаат бугарско државјанство и во партнерство со активисти од Бугарија им помогна да пристапат кон системот за лекување на ХИВ во соседната држава; на тој начин беа заштедени дел од залихите на лековите за останатите пациенти.

Одлуката за кретење на буџетот за ХИВ беше одразена и во извештајот на Европската Унија за напредокот на земјата (*North Macedonia 2022 Report Accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 77*). Сепак, и покрај политичките укажувања на

Европската Унија, како и експертските укажувања од страна на Регионалната канцеларија на Светската здравствена организација за Европа во септември 2022 г., Министерството за здравство, не само што не го коригираше буџетот за 2022 г., туку и дополнително го намали предлог-буџетот на Програма за ХИВ за следната, 2023 година (*Предлог буџет на Република Северна Македонија за 2023 година*. Владата на Република Северна Македонија).

3. Реакции кон политиките на Министерството за здравство и Владата. Иницијативи на граѓанскиот сектор и други чинители

На одлуките за кратење буџетот на Програмата за ХИВ граѓанскиот сектор реагираше гласно и аргументирано. Уште на 17 март Платформата за одржливост на услугите за ХИВ одржа прес-конференција пред Министерството за здравство, на која го осуди паушалниот начин на носење одлуки што го засегаат здравјето на маргинализираните лица и јавното здравје – без стручна дискусија – и предупреди дека таквите одлуки ќе резултираат со пораст на нови инфекции и на смртни случаи поврзани со ХИВ, а конечно и до многукратно зголемување на трошоците на државата (*Дали „заштедите“ во буџетот државата започна да ги прави врз грбот на најмаргинализираните?*). Прес-конференцијата имаше релативно широк и поддржувачки прием во медиумите. Министерството за здравство излезе со нејасна кратка изјава која не ги објасни причините за кратењето на средствата. Со оглед на оглушувањето на Министерството и Владата, на 4 април беше одржан поширок граѓански протест под слоганот „НЕ за штедење од здравјето на луѓето“, преку кој предупредија дека економската криза не смее да биде оправдување за кратење на средства од здравствената заштита и тоа во услови на пандемија. Беше побарано да се зголеми буџетот што државата го издвојува за здравството, а сите пациенти и корисници на здравствени услуги да се третираат подеднакво – без да се крати од едни за сметка на други. Како мерка за справување со актуелната повеќекратна криза, граѓанските организации побараа воведување на прогресивен данок и данок на луксуз, кратење на непродуктивни трошоци и други елементи соодветни за една социјална држава (*НЕ за штедење од здравјето на луѓето*).

Покрај овие јавни акции, претставници на граѓанските организации темелно ја информираа јавноста за проблемот преку медиумите, а информирани беа и амбасадорите на Европската Унија, Франција и САД, Регионалниот директор на СЗО за Европа и др.

Одговорот на клучните одговорни институции и функционери во врска со ова прашање беше минимален и исполнет со манипулации. Во телевизиско гостување министерот за здравство Беким Сали се обиде да ги дисквалификува граѓанските организации што работат на прашањето ХИВ изјавувајќи дека темата „не е толку горлива колку што се најавува“ и обвинувајќи ги здруженијата дека трошат за „несуштествени работи коишто немаат врска со заштитата на населението од ХИВ, како што се скапи кирии, организирање обуки што се многу скапи“ (*Вин Вин – Интервју со министерот за здравство, Беким Сали*). Платформата за ХИВ ги сметаше ваквите изјави за клевета и манипулација, а во писмена реакција до Министерството за здравство, го предочи проверливиот факт дека во 2021 г. само 1% од вкупниот буџет што е предвиден за граѓанските организации бил потрошен на обуки. Притоа, со овие обуки се обучени матични лекари и други здравствени работници, како и пациенти со ХИВ – активности за коишто потребата била согледана и аргументирана. Наспроти неточните тврдења на

Министерот, средствата што се трансферираат на здруженија се речиси исклучиво за конкретни услуги за граѓаните и за нив биле доставени детални извештаи до Министерството од кои може да се види за што се потрошени средствата и кои резултати биле постигнати.

Во периодот меѓу февруари и мај, Платформата за ХИВ испрати 4 барања за средба со Министерот кои беа игнорирани, сосема спротивно на декларативната изјавата на Министерот дека „во разговор сè може да се реши“.

На барањето за средба и со Премиерот, најпрвин беше усно ветено од негова страна дека ќе бидат примени претставници на граѓанските организации, но тоа не се случи. Наместо тоа, неколку дена пред протестот најавен за 4 април здруженијата беа повикани на средба со советниците на Премиерот за здравствена и за трудова и социјална политика. На состанокот беше констатирана валидноста на аргументите изложени од Платформата и беше ветено дека прашањето ќе биде покренато до Владата со оглед на неговата важност. Притоа, претставниците на граѓанските организации беа запрашани за можноста од евентуално откажување на закажаниот протест, на што беше одговорено негативно. По оваа средба немаше никакви информации за каков било развој на настаните, односно – прашањето беше игнорирано од Премиерот и неговиот кабинет. Сите овие настани несомнено одразуваат една поширока политика на игнорантски однос кон граѓанскиот сектор од страна на актуелниот состав на Владата, а особено од премиерот Димитар Ковачевски, како што можеше да се забележи и во нефункционирањето на Советот за соработка меѓу Владата и граѓанското општество, игнорирањето на неговите препораки од страна на Владата и неодговарањето на барањата од граѓанскиот сектор (*Реакција на граѓанскиот сектор поради односот на Владата кон граѓанското општество*).

Граѓанскиот сектор реагираше и на предлог-буџетот за 2023 г., во кој Програмата за ХИВ беше дополнително скратена од 100,7 на 90 милиони денари – намалување коешто пред сè ќе се одрази врз превенцијата и активностите спроведувани од здруженијата (*Поради скратениот буџет за здравство, ќе имаме смртни случаи што можат да се спречат и далеку поголеми трошоци за здравствена заштита во иднина.*). Скратени беа и повеќето други превентивни програми, при што вкупниот буџет на Министерството за здравство беше намален за дури 586,5 милиони денари (односно околу 9,5 милиони евра) споредено со првично усвоениот буџет за 2022 година. Притоа, ваквото намалување се однесува на година за која Владата предвиде најголемо досега зголемување на државниот буџет – за дури 19 % во однос на претходната година (*Предлог буџет на Република Северна Македонија за 2023 година*). Граѓанските организации предложија амандман кон Предлог-буџетот на државата за 2023 година во делот на Програмата за ХИВ, кои беа формално поднесени од пратеници, но не беа усвоени.

Иницијативи на Советот за соработка меѓу Владата и граѓанското општество

Советот за соработка меѓу Владата и граѓанското општество во април одржа тематска седница посветена на услугите за социјална и здравствена заштита што ги спроведуваат граѓански организации во партнерство со Министерството за труд и социјална политика и Министерството за здравство. Активноста произлезе од Стратегијата на Владата за соработка со и развој на граѓанското општество 2022-2024, приоритетот „Граѓанското општество како чинител во

социјално-економскиот развој“, којшто како стратешка цел предвидува зголемено учество на граѓанските организации во давање услуги за потребите на заедницата, односно Подобрување на условите за обезбедување услуги од страна на граѓанските организации на национално и локално ниво (оперативна цел 26). На тематската седница беше претставена воспоставената пракса на социјални договори во рамките на Министерството за здравство, односно Програмата за заштита на населението од ХИВ. Беше потенцирана комплексноста на услугите и нивното значење од аспект на пристапот на маргинализирани заедници до основна здравствена заштита, како и од аспект на нивното значење за јавното здравје. Истовремено, беа разгледани недостатоците на воспоставениот систем на склучување договори со граѓанските организации и актуелизирана обврската доделена од Владата на Министерството за здравство уште во 2017 г. за воспоставување на функционален и долгорочен механизам на социјални договори. Покрај тоа, беше искористена пригодата за да се критикува неоправданото кретење на средствата за овие услуги за 2022 г. Врз основа на заклучоците од оваа тематска седница, беше подготвена Информација за состојбите во однос на обезбедувањето на социјална и здравствена заштита од страна на граѓанските организации, која на предлог од Советот беше разгледана од Владата (*Извештај за реализација на заклучоците од Шестата (тематска) седница на Советот за соработка меѓу Владата и граѓанското општество одржана на 06.04.2022*). Сепак, до крајот на годината никакви конкретни чекори не беа преземени врз основа на оваа Информација.

Дополнително, Советот разгледа и усвои текст Информација за потребата од одржување и унапредување на воспоставениот систем за одговор кон епидемијата на ХИВ во Република Северна Македонија, која влезе во процедура во јули 2022 г., но сепак не стигна да биде разгледана на седница на Владата поради тоа што Министерството за финансии не даде претходно мислење во однос на материјалот (*Записник од Седмата седница на Советот за соработка меѓу Владата и граѓанското општество, одржана на 06.10.2022 година*). Текстот на оваа Информација ги резимира и образложува сите категории на докази во прилог на потребата да се обезбеди одржливост и унапредување на програмите за превенција и поддршка во врска со ХИВ вклучувајќи ги епидемиолошките податоци, докажаните досегашни ефекти на услугите за ХИВ, препораките од претходни анализи меѓу кои и од техничките мисии на СЗО, анализата на алокативната ефикасност од страна на Светската банка, УНДП и др., националните и меѓународните заложби веќе преземени од Владата, како и фискалните импликации. Документот предлагаше конкретни заклучоци во однос на: (1) алоцирање на најмалку 135 милиони денари во Програмата за ХИВ за 2023 г., од кои 60 милиони за програмите за превенција меѓу клучните засегнати популации и 75 милиони за обезбедување терапија во согласност со меѓународните упатства за лекување; (2) прогресивно зголемување на буџетот во следните години, во согласност со реалните потреби; (3) повторно разгледување на предлогот за измени и дополнувања на Законот за здравствена заштита усвоен од Владата во 2021 г., со кој се регулира улогата на здруженијата како даватели на одредени здравствени услуги и механизмот на социјални договори во областа на здравствената заштита и јавното здравје; и (4) целосна институционализација на механизмот на финансирање на активности што ги спроведуваат здруженија во рамките на Програмата за ХИВ, според заклучоците усвоени од Владата во септември, 2017 година.

Национално стратешко планирање за ХИВ

Иако последната национална стратегија за ХИВ истече во 2021 година, а кон крајот на истата таа година од страна на претходниот министер за здравство Филипче беше именувана работна група за подготовка на нова стратегија (2022-2026), ова група воопшто не започна со работа до крајот на 2022 година. Веројатна причина за тоа е недостатокот на лидерство во Министерството за здравство и речиси целосно отсуство на политичка волја да се посвети внимание на проблематиката на ХИВ.

Предлог-измени на Законот за здравствена заштита

Во периодот септември-октомври од страна на група пратеници во Собранието на Република Северна Македонија беа повторно актуелизирани предлог-измени и дополнувања на Законот за здравствена заштита кои, доколку бидат усвоени, од една страна ќе создадат правна рамка за препознавање на здруженијата како можни даватели на одредени здравствени услуги, под определени услови, а од друга страна ќе го регулираат и механизмот на доделување средства од програмите за превентивна и куративна здравствена заштита на Министерството за здравство за активности што ги спроведуваат здруженијата. Овие предлог-измени и дополнувања се дел од поширок пакет што првично го поднесе Владата уште кон крајот на 2021 година, кој подоцна беше повлечен од собраниска процедура. Текстот на измените и дополнувањата беше во фаза на прво читање, но процесот повторно застана без информации за неговото продолжување. Граѓанските организации што испорачуваат услуги за клучните популации засегнати од ХИВ повеќе години наназад бараат соодветно правно регулирање и препознавање на нивната работа во Законот за здравствена заштита, а Владата усвои и конкретен заклучок во таа насока уште во 2017 година. Токму на ова прашање исто така се однесуваат конкретни обврски од две последователни стратегии на Владата за соработка со и развој на граѓанското општество, односно претходната – за периодот 2018-2020 г. и актуелната – за периодот 2022-2024 г.

Мисија за техничка поддршка на Светската здравствена организација

Како одговор кон алармирањето од страна на граѓанскиот сектор за односот на Министерството за здравство и Владата кон националниот одговор кон ХИВ, Канцеларијата на СЗО во земјата заедно со Регионалната канцеларија на СЗО за Европа иницираше мисија за техничка поддршка под наслов „Зајакнување на интервенциите за ХИВ во Северна Македонија – мисија на СЗО за поддршка на програмското планирање за 2023 г.“, која се одржа од 26 до 30 септември 2022 г. Во рамките на мисијата беа остварени консултации со клучните институции (Министерството за здравство, Клиниката за инфективни болести, Институтот за јавно здравје и Фондот за здравствено осигурување) и повеќе граѓански организации, вклучително и организации на засегнатите заедници. Мисијата овозможи ажурирање на вклучените страни во врска со најновите препораки на СЗО за превенцијата на ХИВ, со посебен фокус на интервенции како предекспозициска профилакса и самотестирање за ХИВ, опфатот на целните групи и истражувањето на културолошките и бихевиорални аспекти што влијаат врз нивното користење на достапните услуги. Консултативниот процес заврши со стратешка дискусија која ги исцрта главните насоки за националното стратешко планирање кое се очекува да биде спроведено.

Експертите од Регионалната канцеларија на СЗО за Европа остварија и средба со Министерот за здравство на којашто го запознале со препораките на СЗО и ја истакнале важноста на инвестирањето во националниот одговор кон ХИВ, соработката со граѓанскиот сектор и постигнувањето на глобалните цели. Сепак, судејќи според исходот, односно дополнителното намалување на буџетот на Програмата за ХИВ за 2023 г., очигледно е дека Министерот за здравство избрал да ги игнорира стручните совети од СЗО.

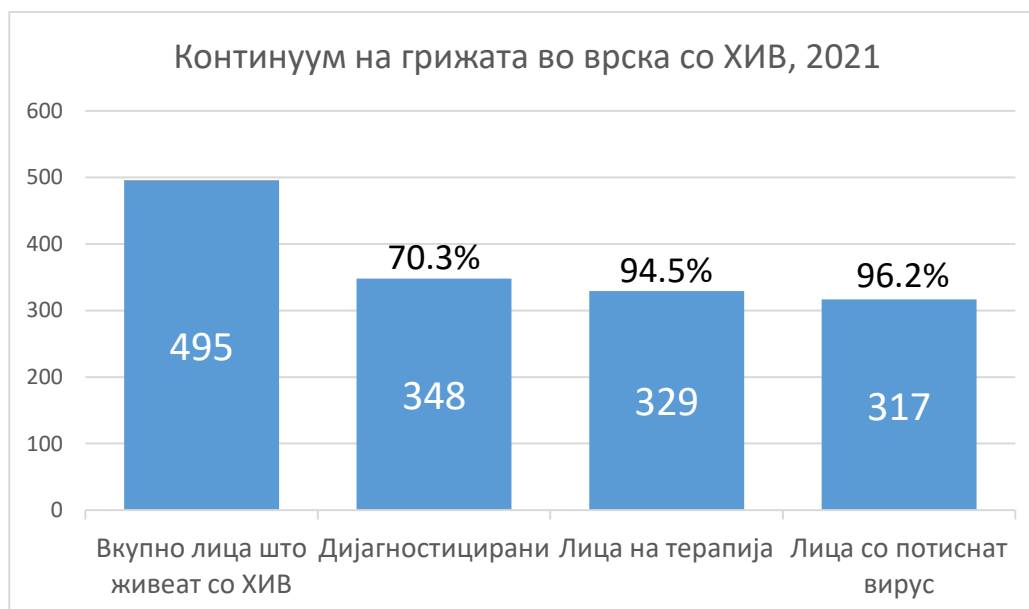
Усвојување на акциските планови на СЗО

На 12-14 септември во Тел Авив се одржа Регионалниот комитет на Светската здравствена организација за Европа на кој учествуваат министрите за здравство од земјите членки на СЗО за да договорат заеднички акции за одговор кон актуелните и идните предизвици за јавното здравје. Меѓу другото, на дневен ред на Комитетот беше и разгледувањето и усвојувањето на предлог-Регионалните акциски планови за ставање крај на СИДА и на епидемиите на вирусните хепатити и сексуално преносливите инфекции за 2022-2030. Овој амбициозен и важен документ за прв пат зборува за окончувањето на овие епидемии на ниво на конкретна политичка заложба. Како резултат на проблемот со енормното кретење на средствата во националната програма за ХИВ во Северна Македонија, за којшто Регионалната канцеларија на СЗО беше информирана, на состанокот беше поканет претставник од граѓанскиот сектор и пациентите со ХИВ од земјава за да има формално обраќање на пленарната седница посветена на Акциските планови, како еден од само двајца официјални говорници од страна на пациентите за време на целокупната програма. Во ова обраќање беше истакната перспективата на заедниците засегнати од епидемиите на ХИВ, вирусните хепатити и сексуално преносливите инфекции – т.е. дека човештвото не е осудено да живее со овие инфекции и дека веќе се познати широк спектар на докажани стратегии за да се спречат и лекуваат, како и задоволството дека окончувањето на овие епидемии веќе станува достижна политичка цел. Притоа, беше нагласена важноста на тоа националните одговори да се фокусираат на потребите на вистинските луѓе, без предрасуди, дестигматизирајќи го сексуалното здравје и обезбедувајќи услуги на ниво на заедниците, за коешто е неопходно и адекватно финансирање на услугите што се нудат во граѓанскиот сектор, скроени според потребите на оние што се засегнати (*Report of the 72nd session of the WHO Regional Committee for Europe 23*). За жал, иако министерот за здравство Беким Сали беше присутен на делови од состанокот на Регионалниот комитет заедно со својот тим, местото на Северна Македонија остана празно на пленарната седница посветена на споменатите Акциски планови, а исто така и за време работниот министерски ручек со Регионалниот директор на СЗО за Европа, на којшто дел од земјите ги споделуваа своите успешни приказни на справување со наведените епидемии. Со тоа, Северна Македонија се покажа како актер кој нема интерес и капацитет да учествува во обликувањето на регионалните здравствени политики, а истовремено го покажа отсуството на интерес кај Министерството за здравство да им посвети и најмало внимание на епидемиите на ХИВ, вирусните хепатити и сексуално преносливите инфекции.

Северна Македонија нема интерес за окончување на епидемиите на ХИВ, вирусни хепатити и сексуално преносливи инфекции до 2030 г.: столчето наменето за министерот за здравство Беким Сали остана празно на работниот министерски ручек посветен на овие политички заложби – Регионален комитет на СЗО за Европа, 2022 г.

4. Спроведена анализа на континуумот на услугите за ХИВ

Евалуацијата на т.н. континуум на услугите за ХИВ е главната алатка за проценка на напредокот на земјата кон остварувањето на глобалните цели во однос на справувањето со епидемијата на ХИВ². Оваа анализа го проценува постигнатото на земјата во клучните стадиуми од одговорот на ХИВ, а вклучува и методолошка проценка на вкупниот број лица што живеат со ХИВ, вклучувајќи ги оние што не се свесни за својот ХИВ-позитивен статус. Иако, овој вид анализа е обврска на релевантните институции на земјата, тие досега се спроведувале на иницијатива и со лидерство на Здружението ЗАЕДНО ПОСИЛНИ Скопје, а во соработка со стручните лица од Клиниката за инфективни болести и Институт за јавно здравје. Анализата на континуумот за ХИВ беше спроведена во 2022 г. за претходната, 2021 г. врз основа на методологија препорачана од Европскиот центар за превенција и контрола на болестите. Според резултатите од неа, на крајот на 2021 г. во С. Македонија живееле 495 (95% CI 447 – 541) лица со ХИВ, од коишто 70,3 % (348) биле дијагностицирани; 94,5 % (329) од дијагностицираните примале терапија, додека 96,2 % (317) од оние на терапија имале успешно лекување, односно потиснат вирус (Dominković). Овие резултати укажуваат на многу мал напредок во зголемување на процентот на лица што се дијагностицирани, а главниот проблем во националниот одговор кон ХИВ останува токму дијагностицирањето. Во таа смисла, С. Македонија значително заостанува зад глобалниот просек, каде што на крајот на истата 2021 година дури 85% од проценетите 38,4 милиони луѓе што живееле со ХИВ биле веќе дијагностицирани. Резултатите зборуваат во прилог на потребата од сериозна стратегија на земјата и зголемување на инвестицијата во одговорот кон ХИВ, вклучително и заради воведување на сите докажано ефикасни пристапи за превенција и дијагностика.

² Во согласност со резолуцијата усвоена од Генералното собрание на Обединетите нации во 2021 година, земјите се обврзуваат до крајот на 2025 година да постигнат 95% од проценетиот број лица што живеат со ХИВ да бидат дијагностицирани, 95% од дијагностицираните да примаат терапија, а 95% од оние што се на терапија да имаат успешно потиснат вирус (до т.н. недетектабилно ниво).

5. Воведување нови услуги за ХИВ во Северна Македонија

По успешно спроведеното пилотирање на услугите за предекспозициска профилакса за ХИВ (ПрЕП) – алатка за превенција во вид на таблета која е исклучително ефикасна во спречување на ХИВ-инфекцијата кај лица во висок ризик, Универзитетската клиника за инфективни болести и фебрилни состојби во партнерство со Здружението ЗАЕДНО ПОСИЛНИ направија напори да го одржат нудењето на услугите за ПрЕП во вид на редовна програма. Програмата за ПрЕП беше предвидено да се интегрира во рамките на Програмата за заштита на населението од ХИВ-инфекција, но со оглед на огромното кретење на буџетот, тоа не беше возможно во потполност. Покрај тоа, кризата во обезбедувањето на антиретровирусни лекови предизвика да не може да се вклучуваат нови корисници во програмата, па услугите беа одржани единствено за оние корисници коишто беа вклучени уште за време на пилотот во 2021 г., со цел да се обезбеди континуитет во достапноста на оваа опција за превенција. Програмата за ПрЕП повторно се отвори за нови заинтересирани лица во декември. Во рамките на оваа програма, корисниците добиваат бихејвиорална и медицинска проценка на соодветноста на ПрЕП за нив врз основа на нивните лични околности и спроведени медицински анализи, а им се нуди и тестирање за неколку сексуално преносливи инфекции, вклучително и сифилис – инфекција за која пилотот од 2021 г. покажа дека постои активна епидемија во популацијата на геј и бисексуални мажи. Дел од мисијата за техничка поддршка на СЗО Европа од септември, 2022 г. беше посветена на унапредување на програмата за ПрЕП во согласност со најновите сознанија од истражувања и праксата во светот, како и препораките на СЗО.

Во периодот од јануари до јули, ХЕРА – Асоцијацијата за здравствена едукација и истражување спроведе пилот-програма за самотестирање за ХИВ преку интернет, со фокус на мажи што имаат секс со мажи и трансродови лица. Во рамките на овој пристап, заинтересираните лица можеа да го нарачаат комплетот за самотестирање за ХИВ преку веб-страна на ХЕРА, на анонимен начин, и да им биде доставен на локација што самите ќе ја изберат. Во текот на периодот на пилотот, услугата ја искористиле 119 лица, од кои дури 41,2 % претходно немале направено ХИВ-тест, што укажува дека и покрај релативно нискиот број опфатени лица, услугата успеала да стигне до значителен процент на луѓе во висок ризик од ХИВ коишто не се покриени со другите достапни опции за ХИВ-тестирање во земјата. Покрај тоа, процентот на пријавени позитивни резултати во рамките на оваа мала пилот-програма е значителен со 1,68 % (2 лица) на потврдени позитивни резултати, односно 2,5 % на вкупно пријавени реактивни резултати, (вкупно 3 лица, вклучувајќи ги оние 2 за кои дијагнозата на ХИВ била потврдена). Притоа, корисниците искажале исклучително високо задоволство од начинот на којшто била конципирана и нудена: 98,7 % се изјасниле како многу задоволни или донекаде задоволни и исто толку би го препорачале тестот (Сених 10-12). Услугата продолжи да биде редовно достапна и по завршувањето на пилотот, без ограничувања во однос на специфична целна група и со поедноставена постапка за нарачка. Услугата за самотестирање преку интернет беше финансирана преку грантови од надворешни донатори, што ја става под прашање одржливоста на овој важен пристап за постигнување на националниот приоритет да се откријат што повеќе недиагностицирани лица со ХИВ.

Литература

- Вин Вин – Интервју со министерот за здравство, Беким Сали. Телма ТВ, 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=jeuE6LyeQlk&t=661s>.
- Годишен извештај за спроведени активности согласно Програмата за заштита на населението од ХИВ/СИДА во Северна Македонија за 2021 година. Институт за јавно здравје, 2022.
- Дали „заштедите“ во буџетот државата започна да ги прави врз грбот на најмаргинализираните? ХЕРА, 2022, shorturl.at/yBM17.
- Dominković, Zoran et al. *Continuum of HIV Care in North Macedonia in 2021: Assessment Report with A Special Focus on Men Who Have Sex with Men*. Stronger Together, Association for Support of People Living with HIV, Скопје, 2022.
- Записник од Седмата седница на Советот за соработка меѓу Владата и граѓанското општество, одржана на 06.10.2022 година. Влада на Република Северна Македонија, 2022, shorturl.at/guFKS.
- Извештај за реализација на заклучоците од Шестата (тематска) седница на Советот за соработка меѓу Владата и граѓанското општество одржана на 06.04.2022. Влада на Република Северна Македонија, 2022, shorturl.at/zMN89.
- НЕ за штедење од здравјето на луѓето. ХЕРА, 2022, <https://hera.org.mk/ne-za-shtedene-od-zdravjeto-na-lugeto/>.
- North Macedonia 2022 Report Accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Commission, 2022, shorturl.at/psFJZ.
- Поради скратениот буџет за здравство, ќе имаме смртни случаи што можат да се спречат и далеку поголеми трошоци за здравствена заштита во иднина. ХЕРА, 23.12.2023, <https://hera.org.mk/alarm-poradi-skrateniot-budget-za-zdravstvo/>.
- Предлог буџет на Република Северна Македонија за 2023 година. Владата на Република Северна Македонија, 2022, shorturl.at/frMT3.
- „Програма за изменување на Програмата за заштита на населението од ХИВ инфекција во Република Северна Македонија за 2021 година.“ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 292 од 24.12.2021 г., 2021, стр. 47-50
- „Програма за заштита на населението од ХИВ инфекција во Република Северна Македонија за 2022 година.“ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 33 од 15.2.2022 г., 2022, стр. 17-24
- „Програма за изменување на Програмата за заштита на населението од ХИВ инфекција во Република Северна Македонија за 2022 година.“ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 91 од 12.4.2022 г., 2022, стр. 7-10.
- Реакција на граѓанскиот сектор поради односот на Владата кон граѓанското општество. Радио МОФ, 31.1.2023, shorturl.at/bhiBC.
- Report of the 72nd session of the WHO Regional Committee for Europe. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2022, <https://www.who.int/europe/publications/i/item/EUR-RC72-REP>.
- Сених, Андреј. Самотестирање за ХИВ – можности за унапредување на дијагностиката на ХИВ во Северна Македонија. ХЕРА – Асоцијација за здравствена едукација и истражување, 2023, shorturl.at/cgkER.

ПРЕГЛЕД НА СОСТОЈБАТА СО ПРАВАТА НА ЛГБТИК

Мања Величковска

Коалиција МАРГИНИ

1. Документирање на прекршувањето на правата на ЛГБТИК

Во 2022 година документирани се 32 случаи на прекршувања на права на ЛГБТИК во Северна Македонија. Случаите се документирани од страна на правните советнички од Коалиција МАРГИНИ или преку онлајн-платформата за документирање на случаи на МАРГИНИ, од правниците на Скопскиот Квир Центар, Хелсиншкиот комитет за човекови права и ЛГБТИ Центарот за поддршка, трети лица кои работат со ЛГБТИК, и од страна на самите жртви. Од Табела 1 може да се види дека во 2022 година најголем број од настаните се случиле онлајн, додека останатите се регистрирани во: Скопје (6), Струмица (5), Тетово (2) и Кавадарци (1). Поголемиот број на документирани случаи во виртуелниот простор се должи на зголемената свест за говорот на омраза онлајн, но и ангажманот на Скопскиот Квир Центар да постојано ги следи овие прекршувања и покренува различни постапки пред механизмите за заштита на човековите права против истакнати физички лица коишто се присутни во јавноста (новинари, психолози и политичари), но и против поединци кои се појавуваат со коментари под различни страници на медиуми и антиродови иницијативи.

Локација	Број на случаи
Скопје	6
Струмица	5
Тетово	2
Кавадарци	1
Онлајн	18
Вкупно случаи	32

Табела 1. Документирани случаи според локација на случување

Место	Сторител	Родот на жртвите				Вкупно жртви
		мажи	жени	транс	N/A	
Управи за водење на матични книги	службеници			2		2
угостителски објект	сопственици/службеници			2		2
агенција за вработување	службеници			1		1
центри за социјална работа	службеници			1		1
дом на жртвата	родители			3		3
јавен простор	физички лица	2		1		3

онлајн	физички лица	1		2	12	15
онлајн	медиуми/социјални страници			2	3	5
Вкупно жртви		3		14	15	32

Табела 2. Документирани случаи според местото на случување и сторител на делото

Табела 2 ги изразува родовите карактеристики и бројот на жртви во документираните случаи. Во 18 од 32 случаи бројот на жртви и нивниот род се неодредливи, бидејќи се однесуваат кон цела ЛГБТИК заедница, и содржат говор на омраза и поттикнуваат насилство од омраза. Во 3 случаи сторителите се група од малолетни лица кои извршуваат физички напади кон ЛГБТИК лица.

Тип на повреда	Род на жртвите				Вкупно случаи по основа на типот на повредата
	мажи	жени	транс	N/A ³	
Дискриминација			6		6
Вознемирување			1		1
Говор на омраза			2	15	17
Насилство од омраза	3		2		5
Родово-засновано и семејно насилство			3		3
Вкупно случаи по основа на род на жртвата					32

Табела 3. Документирани случаи според типот на повредата

Табела 3 го изразува пресекот меѓу родот на жртвите и типот на повредата. Во 2022 година документирани се 17 случаи коишто содржат говор на омраза кон ЛГБТИК заедницата. Случаи на дискриминација има 6 и сите се насочени кон трансродови лица, додека случаи на насилство од омраза има 5 и жртви биле мажи и трансродови особи. Вознемирувањето (1) и родово-заснованото и семејно насилство (3) се поретки, но секако присутни и насочени повторно кон транс луѓето.

Дискриминација

Во 2022 година документирани биле 6 (шест) случаи на дискриминација кон ЛГБТИ луѓе кои ја истакнуваат распространетоста на оваа повреда кон трансродовите лица во Северна Македонија. (1) По иницијално примање на работно место, на трансродово лице без образложение му било одбиено вработување, а тоа кај него предизвикало психичко вознемирување поради чувството на тенденциозна отфрленост. (2) Со административни пречки се соочил и трансродов маж кој барал промена на ознаката за пол во официјалните документи пред Управата за водење на матични книги, што довело

³ Со N/A е означена бројката на случаи каде родот на жртвите не може да се определи затоа што говорот на омраза е насочен кон целата ЛГБТИК заедница. Случаите во кои има повеќе од една жртва со познат родов идентитет се посебно распределени во табелите по родови карактеристики.

до повреда на неговата приватност, непочитување на одлуката на ЕСЧП и европските конвенции за човекови права. Лицето потоа се соочило со депресија, страв и анксиозност поради неможноста да ги промени документите. По второстепено одбивање, тоа испратило жалба до Државната комисија за одлучување во управна постапка и постапка од работен однос во втор степен. Оваа Комисија истата година донела Решение за поништување на претходното Решение од страна на Управата, ја уважило жалбата на жалителот за промена на податоците во графата пол, и ги задолжило Министерството за правда, односно Управата, за поништување на постоечкиот ЕМБГ и евидентирање на нов во сите државни органи и институции. (3) Слично, на трансродова жена ѝ било одбиено Барање за промена на ознаката за пол во документите од страна на Управа за водење на матични книги. Со тоа службениците од управата сториле прекршување на права во управна постапка и дискриминација, дури и по нејзино приложување на медицинска потврда на полот, која не е потребна за постапката и го повредува правото на нејзина приватност и телесен интегритет. Дополнително на ова, жената била сексуално вознемирувана од страна на службениците кои ѝ се обраќале во погрешен род, инсистирале на тоа дека е таа маж и ѝ се заканувале дека секое следно Барање од сличен карактер ќе ѝ биде одбиено. После ова, жената се почувствувала засрамено и немојно. (4) Во јавен локал се случила дискриминација кога трансродова жена и нејзина другарка биле избркани од ноќен клуб врз основа на нивната сексуална ориентација и родов идентитет. Надвор од клубот таа била приморана да ги изврши своите физиолошки потреби на отворено, при што била затекната од трети помлади лица, таа била навредувана, понижувана и снимана. Нејзината приватност била дополнително нарушена кога лицата ги споделиле видео записите на социјалните мрежи, а причината за дискриминацијата од страна на локалот и сексуалното вознемирување од страна на физичките лица било врз основа на нејзината сексуална ориентација и родов идентитет, после што таа се чувствувала засрамено и понижено и била исплашена од повторување на искуството. (5) Друга трансродова жена, пак, била повеќепати дискриминирана врз основа на нејзиниот родов идентитет и боја на кожа, од страна на службени лица во Агенција за вработување. Таа прво била вознемирувана од страна на обезбедувањето на влезот, кое ја распрашувало за нејзиниот род и ѝ укажувало дека - така како што се облекувала немало да најде работа. (6) Последно, трансродова жена која е Ромка и сексуална работничка, била дискриминирана од страна на Центарот за социјална работа во Скопје, при поднесување на Барање за користење на социјална помош. Членовите од Комисијата за увид ја познавале жената и кога дошле во нејзиниот дом негодувале и прашувале дали ѝ е потребна социјална помош која се занимава со сексуална работа. Потоа повикале уште еден колега од Центарот за да ја дојде на увид, по што заедно го продолжиле да го исмеваат нејзиниот родов идентитет. Нема информации дали после увидот жената добила социјална помош. Изразено време таа немала ниту желба да покрене случај пред надлежен орган, иако чувствувала голем стрес и нервоза.

Сите овие случаи ја нагласуваат институционалната дискриминација, поради која трансродовите луѓе не се мотивирани да покренат постапки пред трети институции за заштита на нивните права, поаѓајќи од претпоставката дека во контакт со нив искуството ќе се повтори, а правдата нема да биде задоволена.

Вознемирување

Во периодот на документирање бил регистриран 1 случај на **вознемирување** кон ЛГБТИК лице што е транс и/или родово не се идентификува. Настанот се одвивал онлајн, на апликацијата за запознавање Гриндер, а сторителот и жртвата од претходно не се познавале. Откако лицето одбило средба во живо, сторителот почнал да му се заканува дека по неговата безбедност на работното место и дом. Транс лицето прво го блокирало профилот на вознемирувачот, но подоцна ја добило истата содржина од друг профил, поради што целосно го деактивирало својот профил. После настанот тоа имало страв и траума и престанало да користи слични апликации.

Говор на омраза

Во 2022 година документирани се вкупно 17 случаи на говор на омраза. Според сторителите, тие може да се поделат на: нови медиуми и страници на антиродови иницијативи, јавни личности и истакнати функции, и физички лица – поединици.

Говорот на омраза од страна на различните портали и страници на различни иницијативи е карактеристичен по тоа што идентитетот на сторителите е сокриен. Информациите од документираниите случаи откриваат вознемирувачки говор на омраза пропагирана од различни платформи, вклучувајќи страници на социјалните мрежи и портали за вести. Овие случаи ја нагласуваат итната потреба од подобрени законски рамки, ефективни механизми за справување со говорот на омраза и зголемена одговорност на медиумите во известувањето на теми поврзани со ЛГБТИ.

(1) Во еден случај, од Фејсбук страницата на иницијативата „Преземи одговорност“ споделена била објава која ги таргетираше трансродовите лица и поттикнувала говор на омраза и детални повици за извршување на насилство врз транс луѓе. Коментарите потоа се насочиле кон напаѓање на транс жена која ја критикувала објавата. Таа подоцна го документирала овој случај како сериозен говор на омраза кој го повредува нејзиното достоинство и ѝ нанесува психичка болка. (2) Уште десетина слични коментари под различни објави, кои шират говор на омраза и повикуваат на насилство кон истата трансродова жена, биле детектирани и документирани на истата оваа истраница, поради што од СКЦ е пуштена кривична пријава до ОЈО Скопје. ОЈО Скопје, за жал, во пријавената содржина изјавиле дека не нашле обележја на кривично дело. СКП потоа испратиле уште една претставка против надлежната обвинителка од ОЈО

Скопје и повторно добиле негативна резолуција. (3) Потоа, Интернет портал на Фејсбук споделил текст за Предлог-законот за матична евиденција и правното признавање на родот, кој поттикнал над седумстотини коментари со говор на омраза кои медиумот не ги филтрирал или отстранил. По случајот, испратена била кривична пријава за порталот до ОЈО Скопје, која била отфрлена затоа што страницата не се водела како правно или физичко лице кое може кривично да се гони. (4) Слично, под објава на Фејсбук страница на Сител ТВ која зборувала за секојдневните пречки и дискриминација на трансродовите луѓе, споделени биле над 160 коментари кои содржат жесток и сериозно вознемирувачки говор на омраза врз основа на сексуална ориентација и родов идентитет. Коментарите биле насочени кон трансродова жена која се појавува во видео записот на објавата. Жената кон која коментарите биле насочени оттогаш избегнува повторно да се појави во јавноста од страв да не биде препознаена. (5) Трет пример на медиум кој ширел говор на омраза и нетрпение е случајот со порталот Курир, кој преку тенденциозен наслов направил клевета, односно ширел невистини и штетни содржини за угледот на трансродовите луѓе. Објавениот текст во порталот создал слика за западно-европските земји како држави каде е забранувано медицинско прилагодување на родот, со што на читателите им препорачува дека тоа е непожелно и ненормално. Порталот споделил информација за Предлог-законот за криминализирање на терапии за конверзија на ЛГБТИК+ лица во Белгија, како текстот да порачувал поддржување на забрана за медицински интервенции за потврдување на родот, како и други хормонски терапии достапни за транс луѓето во Белгија, а не забрана за конверзиона терапија, како што гласело во оригиналниот текст. Овде станувало збор за неточно и нефер известување и повреда на Кодексот на новинари на Македонија, за што од Коалиција МАРГИНИ била испратена жалба до СЕММ, кои ја прогласиле жалбата за основана и утврдија повреда на Кодексот, но само во делот на точноста на податоците, не и во однос на ширењето на дискриминација⁴.

Случаите на **говор на омраза од јавни личности** на социјалните мрежи го нагласуваат загрижувачкиот тренд на дискриминација на ЛГБТИ заедницата во Македонија. (1) Директор на приватна компанија за јавен транспорт (и познат моторџија) споделил хомофобичен статус на Фејсбук, кој ги квалификувал ЛГБТИ луѓето како „ненормални и неморални“ и повикувал за нивно криминализирање, поттикнувајќи непријателско опкружување со над 250 реакции и бројни коментари и споделувања кои содржат насилан јазик, предизвикувајќи вознемирување на цела ЛГБТИ заедница. (2) Претседател на мала конзервативна и десничарска политичката партија пропагирал говор на омраза, ветувајќи дека ако дојде на власт ќе воведо официјална конверзивна терапија и враќање кон „нормалното“. За случајот била поднесена претставка во КСЗД, кои утврдиле вознемирување, повикување и поттикнување на дискриминација кон

⁴ Види повеќе за случајот во Извештајот за повреди на човекови права од документирани случаи во Коалиција Маргини за периодот 1.9.2022-31.1.2023, во авторство на Драгана Дрндаревска, правна советничка од Коалиција МАРГИНИ.

ЛГБТИК. Сторителот по Милењето на КСЗД не се произнел, не ги почитувал препораките и не ги отстранил содржините. (3) Во трет случај, новинар објавил статус кој содржел говор на омраза и поттикнувал страв меѓу ЛГБТИК јавноста, за што била поднесена претставка до КСЗД, кои не утврдиле вознемирување бидејќи пријавениот го оправдал статусот како политичка сатира. (4) Друг новинар во конзервативна дебатна емисија искажал говор на омраза кој подоцна бил текстуално реобјавен, за што до СЕММ била поднесена жалба против новинарот и водителот, кој не интервенирал кога неговите соговорници поттикнувале дискриминација по различна основа и продуцирале говор на омраза. (5) Последно, психологина објавила статус по повод Предлог-законот за матична евиденција кој содржел говор на омраза и вознемирувачки говор, по што била поднесена претставка до КСЗД, кои утврдиле продолжена дискриминација и препорачале таа да ги отстрани спорните содржини на својот профил. Овие случаи ја нагласуваат потребата од посепцифични мерки и препораки за справувањето со говорот на омраза од страна на јавни личности, луѓе кои имаат поголемо влијание и уживаат одреден статус или имаат општествена функција.

Документираниите случаи кои вклучуваат **говор на омраза и поттикнување на насилство врз ЛГБТИ од страна физички лица** се одвивале главно на Фејсбук. (1) Во еден од случаите лице ширело ксенофобична и хомофобична содржина и повикувало на насилство и смрт на ЛГБТИ (и тоа со употреба на ладно оружје), по што од СКЦ била пуштена кривична пријава до ОЈО Велес. Од ОЈО Велес го повикале сторителот да даде изјава, а тој, под изговор дека „не знаел за коментарот“ и сугестии дека можеби некој негов пријател ја објавил содржината кога тој бил пијан, избегнува од одговорност пред ОЈО Велес, кои сепак одлучува дека содржината не предизвикувала омраза во јавноста. (2) Во втор случај, две лица на Фејсбук ширеле говор на омраза кон ЛГБТИ со директни повици за убиство (од рафали и гасни комори), по што од СКЦ е исто така пуштена пријава до ОЈО Скопје. ОЈО и во овој случај одлучиле дека нема обележја за кривичното дело. (3) Во трет случај, две лица во Фејсбук коментари ширеле говор на омраза и повикувале на смрт на ЛГБТИК (со јавно палење и прободување на кол), за што била пуштена пријава до ОЈО Скопје, кое одлучило дека дека говорот на омраза и говорот на сторителите спаѓа во слобода на говор и е во граници на дозволеното. (4) Во четврт случај, лице објавило статус со говор на омраза кон ЛГБТИ кој поттикнал низа коментари под објавата. За случајот било поднесена претставка во КСЗД и било утврдено вознемирување кон ЛГБТИ. Сторителот бил известен за мислењето, но ги одбив препораките и го продолжил истото однесување на интернет без каење. (5) За друго лице, кое исто така споделило статус со говор на омраза кон припадник на ЛГБТИ заедницата, била поднесена кривична пријава до МВР. Последно, во месец јуни и непосредно пред одржувањето на Парадата на гордоста, при регистрирање говор на омраза, од Хелсиншки комитет до МВР биле поднесени 3 пријави за коментари кои повикувале на насилство под различни објави на портали, за кои од Хелсиншки не добиле одговор.

Сите инстанции откриваат недостаток на ефективни одговори од страна на МВР и Јавните обвинителства од различните региони, кои покажуваат конзистентност само во непостапувањето и непрофесионалноста во работата. Нивните одговори покажуваат дека тие се понаклонети да ги разберат и оправдаат сторителите наместо жртвите, воопшто да не постапуваат по случаите на говор на омраза затоа што не ги сфаќаат како сериозна закана и прекршок, и го отфрлаат говорот на омраза затоа што го сместуваат во границите на слободата на говор. Недостатокот на доследна акција предизвикува загриженост за ефективноста на правните механизми за справување со говорот на омраза, а секој од инцидентите ја нагласува потребата од доедукација на правната рамка која го опфаќа говорот на омраза.

Освен погоре издвоените клучни, стратешки и потешки случаи, мора да се спомене дека во 2022 година Скопскиот Квир Центар поднеле вкупно 43 претставки до КСЗД, 19 кривични пријави до МВР, 22 кривични пријави до ОЈО Скопје, 2 кривични пријави до ОЈО Битола, 3 жалби до Вишото јавно обвинителство, 2 претставки до Вишото јавно обвинителство, 6 жалби до СЕМ, 2 поднесоци до Обвинители од ОЈО Скопје и ОЈО Битола, и по 1 кривична пријава до Основните јавни обвинителства во Штип, Куманово, Свети Николе, Велес, Гевгелија, Охрид, Прилеп, Радовиш и Ресен. Повеќето од овие пријави на СКЦ се однесувале на случаи на говор на омраза на социјалните мрежи Фејсбук, Инстаграм и Твитер, од страна на различни страници на нови медиуми, портали и физички лица. За две третини од пријавите, до крајот на 2023 година, тие не добиле одговори, особено не за кривичните пријави до Основните јавни обвинителства, додека некои од пријавите им биле одбиени со решение. Исто така, Скопскиот Квир Центар, не добил официјални одговори од МВР за предистрагите, но од билтените на МВР дознале дека по одредени случаи се постапувало пред надлежни ОЈОа низ државата. Позитивни мислења тие добиле од КСЗД, за понатаму барале и разрешници пред Граѓански суд. Позитивна промена била што ОЈО Скопје и Куманово ги повикале да бидат присутни на записниците како сведоци и подносителите на кривични пријави, од каде добиле 1 неправосилна пресуда од Основен кривичен суд.

Насилство од омраза

Документираните случаи на извршено насилство од омраза прикажуваат низа вознемирувачки инциденти кои вклучуваат физички и вербални напади врз членови на ЛГБТИ заедницата. (1) Две лица, меѓу кои едната била трансродова жена, биле нападнати на јавен простор во Тетово од страна на петмина непознати млади машки лица кои прво вербално ги нападнале, а потоа им се заканувале и повеќекратно им задавале физички удари. И покрај предизвиканиот психички страв и повреди, жртвите не сакале да го пријават случајот пред институциите. (2) Истакнат ЛГБТИ активист и геј маж бил физички нападен на јавен простор во придружба на неговата мајка додека

биле на посета на гробишта. Сторителите кои биле двајца млади машки лица, мотивирани од омраза, прво вербално го нападнале човекот кажувајќи му да „гори во пеколот“, а потоа физички го нападнале со удари велејќи му дека е „гласен педер“. Нападнатото лице имало телесни повреди и добило медицинска помош и терапија, меѓутоа одбило БПП и засолниште. (3) Слично, две ЛГБТИ лица, од кои едното транс, биле вербално и физички нападнати со клоци и боксови пред зградата каде работат, од страна на сосед од истиот станбен комплекс. Жртвите биле обесхрабрани да го пријават нападот во полиција поради претходни негативни искуства со полициски службеници. Полицијата и за овој случај била посредно информирана од изјава за друг претходен настан, но не се заинтересирале да дознаат повеќе. (4) Уште еден ЛГБТИ активист бил вербално и физички нападен на јавен простор од страна на постар маж кој му нанел телесни повреди. Странката добила БПП од Хелсиншки комитет и СВР Струмица, каде се случил настанот. По барање на ХК, СВР Струмица поднел кривична пријава. ОЈО Струмица исто така поднело обвинение против сторителот; тој бил прогласен за виновен за кривично дело од омраза врз основа на сексуална ориентација на жртвата и бил осуден на 6 месеци затвор. (5) Последно документирано од овој тип на прекршок е физички напад на геј маж на јавен простор, непоредно по Парадата на гордоста во 2021 година, од страна на тројца малолетници. Настанот бил пријавен во полициска станица, со лекарски извештај од нападатото лице. Во 2022 година, тоа било повикано во ОЈО Скопје да даде исказ, при што не му било дозволена придружба од страна на претставници на Хелсиншкиот комитет. Странката се’ уште нема добиено записник за постапката од страна на Судот, нема информации за искажаното обвинение кон сторителите, ниту пак знае дали има добиено статус на жртва. Дополнително, битно е да се нагласи дека во меѓувреме лицето се има иселено од државата. Сите овие инциденти истакнуваат дека насилството и дискриминацијата врз ЛГБТИ луѓето се одвива на јавни места, каде жртвите се соочуваат со сериозни физички повреди и психичка траума и се неподготвени да пријават во институциите поради претходни негативни искуства со нив. Правните процеси кои, пак, успеале да се покренат, ја нагласуваат потребата за поголема транспарентност во постапувањето на институциите во случаите на злосторство од омраза. Од некои од случаите се добива знаење дека постои разидување меѓу бројот на регистрирани и покренати случаи од страна на полицијата⁵, која не е доволно активна во случаите на насилство кон ЛГБТИ.

РЗН и семејно насилство

Во 2022 година документирано се 3 случаи на **родово засновано насилство** и сите 3 се кон трансродови луѓе. (1) Во еден од случаите трансродова жена била избркана од дома од родителите откако ја виделе во јавност заедно со партнерот. (2-3) Во другите 2 случаи станува збор за трансродово лице коен се идентификува родово и кое прво трпело

⁵ Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities/Council of Europe. *Fifth Opinion on North Macedonia*.

психичко насилство и закани за „претепување од страна на трети лица“ од својата мајка, а потоа било и физички нападнато од неа. Сите 3 случаи не се пријавени пред надлежен орган и укажуваат на изложеноста на насилство на транс луѓето уште во домот и од страна на семејството, како и на огромниот ризик од сиромаштија и бездомништво со кои тие се соочуваат.

2. Пресуди на домашни и странски судови

Во текот на 2022 година документиран е случај на дискриминација на лице кое живее со ХИВ во пристапот до здравствени услуги. Имено, лицето е одбиено да добие стоматолошка услуга поради неговиот здравствен статус, а откако побарал објаснување за одбивањето, тој е испишан од листата на пациенти кај матичниот стоматолог. Лицето поведе граѓанска постапка за заштита од дискриминација која сè уште е во тек.

Во текот на 2022 година е документиран случај на говор на омраза на социјална мрежа Инстаграм кон лице кое живее со ХИВ. Кога го дознал неговиот ХИВ статус, објавил негова фотографија придружена со текст со кој се открива дека тој е ХИВ позитивен и дека има хомосексуална ориентација, и повикувал за негово убиство. Случајот е пријавен во ЈО и поведена е постапка, по што ЈО одлучува дека нема докази дека пријавеното лице го извршило кривичното дело. Во тек е постапка пред Вишото јавно обвинителство.

Покрај ова, во текот на 2022 година, а последователно по спроведувањето на пресудата Х против Македонија во делот на усогласувањето на податоците на лицето Х, донесени се 3 позитивни решенија за промена на податок на пол и тоа сите врз основа на самоопределување на лицата. Воопшто и 2022 година, како значајно достигнување во овој контекст треба да се спомене дека промената на праксата на Државната второстепена комисија за постапување во втор степен овозможи 10 луѓе да добијат позитивно мислење и промена на ознаката за пол во личните документи, од кои вкупно 5 се врз основа на самоопределување.

3. Застапувачки активности и промени во националните политики кои се однесуваат на подобрување на родовата еднаквост и родовата различност⁶

Во 2022 година Коалиција МАРГИНИ продолжи со застапувањето за усвојување на измени на Законот за матична евиденција и промена на праксата на институциите во донесувањето на позитивни одлуки по поднесените барања за правно признавање на

⁶ Податоците за застапувачките активности и промените во националните политики кои се однесуваат на подобрување на родовата еднаквост и родовата различност се преземени од интерен проектен извештај на Коалиција МАРГИНИ.

родот. По повлекување на измените на законот од собраниска процедура во март 2022 година, Маргини се застапуваше за враќање на текстот на законот во постапка на усвојување. Истата година Министерството за правда формираше работна група за подготовка на нов Закон за матична евиденција кој ќе го вклучува делот за правно признавање на родот.

Коалиција МАРГИНИ беше дел од новото Национално Координативно тело за заштита од дискриминација, кое почна со работа на крајот од 2022 година. Организацијата членува и во Интерресорската група за еднакви можности на мажите и жените и истата година се застапуваше за донесување на нов Закон за родова еднаквост кој ќе ја подобри легислативата за родовата еднаквост и ќе ги препознае маргинализираните заедници, особено трансродовите луѓе како група која треба да се опфати со мерките за родова еднаквост.

Коалиција МАРГИНИ исто така беше дел и од работната група за Законот за родова еднаквост и во 2022 учествуваше на редовни месечни средби на кои се застапуваше за препознавање на родовиот идентитет, ефикасна и обновена родова легислатива, конкретни обврски на КСЗД и Народниот правобранител во областа на родовата еднаквост, обврски на правните лица особено во однос на еднаква плата за еднаква работа или работа со иста вредност, прогресивни одредби за судска заштита итн. Во нацрт-законот препознаен беше родовиот идентитет и трансродовите луѓе.

Во 2022 година, претставници од Коалиција МАРГИНИ, која е членка на Националното Координативно тело за спроведување на Истанбулската Конвенција, учествуваа на средби со претставници на ГРЕВИО каде беа истакнати предизвиците на спроведувањето на законите за заштита од РЗН, финансирањето и функционирањето на сервисите и пристапот до правда на жртвите на РЗН. Освен тоа, тие, заедно со други претставници од граѓанскиот сектор дадоа свој придонес во поднесокот до ГРЕВИО преку испраќање на заеднички извештај, чии препораки беа во дел прифатени. Покрај ова, преку Координативното тело членовите работеа на ревизија на постоечкиот Акциски план за спроведување на Истанбулската Конвенција и/или подготовка на нов План и Стратегија согласно Законот за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство.

Дополнително во оваа насока, претставници од МАРГИНИ беа дел од работната група за подготовка на Кривичниот Закон со усогласени одредби со Истанбулската конвенција. Тие подготвуваа амандмани за подобрување на предлог-измените на Законот што се во собраниска процедура и остварија средби со пратенички за поднесување на предложените амандмани со фокус на сексуално вознемирување и силување.

Членови на МАРГИНИ работеа и во работна група за подготовка на подзаконски акти за собирање на податоци за жртви на РЗН во судовите и обвинителствата што произлегоа од Законот за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство. Правилниците беа во завршна фаза и се очекуваа до крај на годината да бидат усвоени од министерот за правда.

МАРГИНИ членуваше и во работна група за подзаконски акти кои произлегуваат од Законот за надомест на жртви на кривични дела извршени со насилство. Во координација со КСЗД МАРГИНИ застапуваше за измена на ЗСЗД и претставници беа вклучени во подготовка на предлог амандманите со цел обезбедување на поефикасно операционализирање на Законот.

Комитетот за правата на детето ги објави заклучните согледувања во кои се застапени прашањата за насилство, еднаквост, недискриминација и права на ЛГБТИ луѓе, за кои Коалицијата Маргини испрати поднесоци во процесот на известување на државата.

Едно од постигнувањата е тоа што Коалиција Маргини беше поканета да даде свои предлози за подобрување на Стратегијата за развој на РС Македонија која ја креира Кабинетот на Претседателот на државата, Стево Пендаровски. Предлозите во насока на подобрување на Стратегијата за развој од аспект на родовата еднаквост беа прифатени, а организацијата преку свои претставници ги дадоа на одржана консултативна средба во претседателската палата.

Коалиција Маргини во соработка со Интерпартиската парламентарна група за унапредување на правата на ЛГБТИ луѓето, на 24 Јуни 2022 година, беше ко-организатор на работната средба насловена: „*Пристап до социјални и здравствени услуги за ЛГБТИ луѓето во Република Северна Македонија*“, одржана во Парламентот на РС Македонија. Настанот беше отворен од пратеничката Ким Ван Спарентак од Европскиот парламент а учество зедао претставници од Националната мрежа против хомофобија и трансфобија, претставници на Зелената партија од целиот Балкански регион, пратеници од македонското собрание и претставници од Министерството за труд и социјална политика.

4. Последици од антиродовите мобилизации⁷

Во 2022 година имаше засилување на антиродовата мобилизација и дел од граѓанскиот сектор, меѓу кои особено МАРГИНИ, беше нападната од нивните наративи. Со цел справување со антиродовиот дискурс и создавање на заеднички одговор на предизвиците поврзани со иницијативите за унапредување на родовата еднаквост,

⁷ Податоците последиците од антиродовите мобилизации се преземени од интересен проект извештај на Коалиција МАРГИНИ.

правата на жените и ЛГБТИК, МАРГИНИ покрена иницијатива за формирање на неформална група на активисти и истражувачи. Неформалната група броеше околу 20 членови и беше администрирана од Коалиција МАРГИНИ, ХЕРА и ЕРА. Една од клучните цели на групата беше да се намали штетата од дезинформации и манипулации поврзани со сеопфатното сексуално образование, родово сензитивното образование и правното признавање на родот. За таа цел МАРГИНИ започна програмско градење на релации и соработки со медиумите и новинарите и во 2022 година покрена голем интерес и поголемо присуство на медиумските прилози поврзани со родот, родовиот идентитет, сексуалноста, жените и ЛГБТИ во медиумите. Групата подготви документ за застапување напишан од експертка за родова еднаквост кој се искористи за застапување пред Интерпарламентарната интерпартиска ЛГБТИ група каде што беа образложени митовите и фактите за Концепцијата за основно образование и беше нагласена значајноста на идното донесување на предлог-законите во областа образование. Претставници од МАРГИНИ остварија и официјална средба со Министерот за образование и наука Јетон Шаќири, со кој беше договорено дека активностите за подобрување на еднаквоста и инклузивноста предвидени со Концепцијата за образование продолжуваат.

Испратени беа и 2 барања за вклучување на претставници на Коалицијата во работните групи за измена на законската рамка во образованието, на кои немаше повратен одговор од страна на МОН. Поради тоа, препораките за измени на законодавството во областа на образованието со фокус на еднаквост и недискриминација врз основа на род, сексуална ориентација и родов идентитет се испратени до МТСП кое во моментот го координира процесот на хармонизација на законодавството со Законот за спречување и заштита од дискриминација.

5. Други поважни настани и истражувања⁸

На 25 Јуни 2022 се одржа четвртиот по ред Скопје Прајд, ко-организиран од Коалиција МАРГИНИ, со посетеност од над 2500 учесници, меѓу кои претставници од Владата, пратеници, политичари и европратеници.

На 31 март 2022 во Скопје се одржа Маршот за видливост на трансродовите луѓе, организиран од неформалната иницијатива за правата на трансродовите луѓе – ТрансФорма, со поддршка на МАРГИНИ. Овогодишната тема на маршот гласеше „И без закон сме тука“, ставајќи фокус на недонесувањето на Законот за правно признавање на родот.

Во 2022 година се одржа десеттото јубилејно издание на Фестивалот за квир култура, уметност и теорија – Викендот на гордоста Скопје, кој оваа година достигна над 1700

⁸ Податоците за другите поважни настани и истражувања поврзани со ЛГБТИК се преземени од интерен проект извештај на Коалиција МАРГИНИ.

посетители, а секоја година е во организација на Коалиција МАРГИНИ и ЛГБТИ Центарот за поддршка.

Темата на овогодишното издание беше „Екстатични тела“, а отворањето на фестивалот се оддржа на 2 јуни во Музејот на современа уметност во Скопје со изложбата „Екстатични тела: Архиви на перформативните квир тела во Македонија“, во која беа застапени дела на 20 домашни и странски уметници, како и публикации на неколку иницијативи, организации, издавачи и институти. Покрај изложбата, истата вечер уметницата Христина Иваноска се претстави со својот нов перформанс „Документот што недостасува: Перформанс бр. 6 (Ќерката)“, а Александар Георгиев го изведе своето ново пејзажно кореографско дело „Одгласите на С“, заедно со Дарио Барето Дамас (Шпанија).

На 3 јуни во МСУ се одржа перформансот на Џули Толентино и Стош Фила (САД) – „bury.me.fiercly“, кој беше реализиран во соработка со локалните уметници Јован Јосифовски, Јован Гаковски, Ивана Драгшиќ и Александар Георгиев. Јунската програма на фестивалот вклучуваше јавно предавање на Јасмина Тумбас (САД), која на 6 јуни одржа едnodневна работилница, и на 7 јуни во МСУ ја претстави својата најнова книга „Јас сум Југословенка!: Феминистичка перформанс политика за време на и по југословенскиот социјализам“ (Manchester University Press).

На 9-ти јуни се одржаа неколку перформативни презентации на Јасмин Херн, Заве Мартаарјо, Џеј Бој и Сара А.О.Роснер (САД) во Мала станица, кои беа организирани во соработка со Локомотива. Јунското издание на фестивалот беше затворено со вечер на раскажување квир приказни – СРАМОТА!, ко-организирано со ПичПрич и ТиитТ Инк. За време на септемвриското издание на фестивалот, фестивалската програма беше свечено отворена на 15 септември, во МКЦ, со танцова претстава на Матје Окемије (Франција), наречена „Етика“, во изведба на Патрис Дезмонси Пјер Емо (Франција). На 16 јуни, во Музејот на современи уметности, гостуваше Јулишка Стенгеле (Австрија) со перформансот „Не за Оскар“, а фестивалот беше затворен на 17 септември, во ноќниот клуб Станица26, со воугинг и дрег забава, која вклучуваше танц и драг настапи на Ходи Саад и Селин (Лебанон), и Токио де Вил и Дивон Џејн (Македонија), како и диџеј сетови на Ивана Драгшиќ (Македонија) и Маркиза де Сада (Србија).

Во јуни 2022 година, по вторпат се прогласи регионалниот книжевен избор „Штефица Цвек“ со кој им се доделува посебно признание на современи феминистички и квир литературни дела од земјите од YU регионот на VCHS и македонски јазик, ко-организирана од Коалиција МАРГИНИ. Во рамки на селекцијата беа номинирани 130 дела од регионот, од кои 7 влегоа во финалниот потесен избор, вклучуваќи две книги од Македонија.

На почетокот од 2022 година се објави истражувањето „Секојдневниот и емоционалниот живот на неправдата: дискриминација, здравје и релации“ од Ана Блажева и Славчо Димитров, а истата година се објави и анализата на клучните стратегии и наративи на анти-родовите движења во Северна Македонија „Кој се плаши од родот?“, во авторство на Ирена Цветковиќ и Мања Величковска, објавена од Коалиција МАРГИНИ.

ПРЕГЛЕД НА СОСТОЈБАТА СО ПРАВАТА НА ЛУЃЕТО КОИ УПОТРЕБУВААТ ДРОГИ

Влатко Деков

ХОПС - Опции за здрав живот Скопје

1. Документирање на прекршувањето на човековите права на луѓето кои употребуваат дроги

Луѓето кои употребуваат дроги (ЛКУД) се најнепосакувана општествена група во Република Северна Македонија. Ова го потврдува и последното истражување за толеранцијата и вредностите на граѓаните спроведено од Македонскиот Центар за Меѓународна Соработка (МЦМС)⁹ од 2021 година. Согласно ова истражување во Македонија има голема нетолеранција кон пет категории луѓе од кои најмногу кон зависници од дроги (91%). Употребата на дроги е силен извор на предрасуди поради кои луѓето кои употребуваат дроги се дискриминирани не само врз основа на нивниот здравствен статус и состојба на зависност, туку и поради тоа што овие луѓе ги обединува специфична положба во општеството поради која се предмет на предрасуди и отфрленост во заедницата. Истражувањата несомнено потврдуваат дека луѓето зависни од дроги имаат специфична положба во општеството што им го ограничува еднаквиот пристап до расположливите ресурси и уживање на сопствените права.

Во 2022 година беа документирани 32 случаи на прекршување на правата на луѓето што употребуваат дроги . Според карактеристиките на жртвите, за првпат може да констатираме дека бројот на случаи каде жртвите се жени кои употребуваат дроги е речиси ист со случаевите каде жртвите се мажи кои употребуваат дроги. Во 14 документирани случаи жртвите се жени, а во 16 случаи се мажи. Иако претпоставениот број на жени кои употребуваат дроги е далеку помал од мажите. Ова укажува дека жените вклучително и жените кои употребуваат дроги во Република Северна Македонија се многу повеќе жртви на прекршувања на правата. Во тој контекст е и податокот дека половина од документираните случаи се однесуваат на семејно насилство (6 случаи) и на родово базирано насилство (1 случај) што укажува на зголеменото физичко и психичко насилство кое го трпат жените кои употребуваат дроги.

⁹ Димова Наташа, Тоелранција и вредности на граѓаните, МЦМС, 2021

Табела 1. Документирани случаи на прекршување на правата на ЛКУД според видот на повредата

Вид и повреда на правата	Карактеристики на ЛКУД			Вкупно ЛКУД
	Маж	жена	Групно	
1. Прекршувања во областа на здравствените права				
1.1 Дискриминација во областа на здравството	2	3		5
1.2 Прекршување на право на лекување од зависност	1		1	2
1.3 Повреда на права на пациенти	1			1
2. Дискриминација во областа на социјална заштита		1		1
3. Дискриминација во областа на работните односи	3	1		4
4. Тортура и деградирачко однесување	6			6
5. Малтретирање во вршење на служба	2			2
6. Семејно насилство	1	6		7
7. Родово-базирано насилство		1		1
8. Управно право – ограничено движење			1	1
9. Прекршување на права во полициска постапка		1		1
10. Насилство од омраза		1		1
Број на случаи со дискриминација	5	5	0	10
Вкупно	16	14	2	32*

*Вкупниот број на ЛКУД е поголем бидејќи постојат 2 случаи на групно прекршување на правата на поголем број на ЛКУД

Како и претходните години и во 2022 година најмногу прекршувања се документирани во областа на здравствените права (8 случаи), потоа семејно насилство (6 случаи) и тортура и деградирачко однесување (6 случаи). Мотивацијата кај ЛКУД за поднесување на преставки до надлежен орган останува многу ниска. Биле напишани 3 преставки до надлежни органи од страна на 4 лица а се поднеле 2 претставки. До моментот на пишување на овој извештај не е добиена информација за исходот на претставките. Перцепцијата дека институциите нема да им помогнат и недовербата во нив се клучните причини за непријавување на случаите. Еден од специфичните случаи за кој двајца ЛКУД

беа мотивирани да се напише претставка е **прекршување на право на лекување од зависност.**

На луѓето кои употребуваат дроги во период од 18-ти април до 6-ти мај 2022 година им било оневозможено правото да се лекуваат со супституциска терапија со бупренорфин од страна на Центарот за превенција и третман од зависности од дроги Кисела Вода, бидејќи Центарот останал без терапија како последица од неспроведен тендер за овој лек од страна на Министерството за здравство. Бидејќи Дневниот центар немал терапија, на клиентите им издавале рецепти за да можат сами да ја обезбедат терапијата приватно од аптеки, и покрај тоа што терапијата на приватно е скапа, а најголем дел од клиентите не можат да си дозволат да ја купат на приватно, од причина што голем дел од нив не се вработени и живеат со парична помош од социјална заштита.

Кај овие пациенти бупренорфинот е неопходен за тековното функционирање на пациентите и неземањето на лекот може да доведе до сериозно нарушување на менталното и физичкото здравје на пациентите и се ризикува тие повторно да се вратат на употреба на хероин или на злоупотреба на други лекови – метадон , диазепам , трамадол како и купување на илегалниот пазар вклучително и на бупренорфин. Поради ова дел од пациентите морале да земат боледување при што едно лице ја загубило работата односно поради отвореното боледување договорот не му бил продолжен. Дополнително треба да се има во предвид контекстот, односно дека жртвите работат во приватен сектор и дека постојано се под стрес од губење на работното место поради историјата на употреба на дроги.

Лицата биле мотивирани да поднесат претсавка до надлежен орган и истата почнала да се изработува, но во меѓувреме болницата добила лек и тука застанал процесот. Програмата за здравствена заштита на лицата со болести на зависности за 2022 година донесена од Министерството за здравство предвидува зголемување на достапноста на бупренорфинот и вклучување на поголем број лица на терапија со бупренорфин за што се одвоени и средства за набавка на лекот. Пропустите во постапките за набавка на лекот се показател за несериозен однос и негрижата за животот и здравјето на пациентите и резултираат со нанесување на сериозни штети. Одговорни и отчетни институции не можат да си дозволат вакви пропусти а во случај на нивно настанување треба да се спроведат постапки за утврдување на дисциплинска одговорност.¹⁰

¹⁰ Дрндаревска Драгана, Извештај за повреди на човекови права од документираните случаи во Коалиција Маргини за периодот 1.9.2022-31.1.2023, Коалиција Маргини, 2023

Тортура и деградирачко однесување

Сите 6 случаи на тортура и деградирачко однесување како и двата документирани случаи на малтретирање во вршење на служба се сторени од страна на припадници на полициските служби. Овој тип на нехумано однесување на полициските службеници врз лицата кои употребуваат дроги е честа пракса што се одвива во тајност.

Кршењето на повеќе права на ЛКУД во полициската постапка е тенденција што може да се забележи во сите досегашни Годишни извештаи на Коалиција МАРГИНИ. Ваквиот континуум на полициска тортура и малтретирање на лицата кои употребуваат дроги, силно го нарушува нивното психичко здравје и ги крши сите напори за подобрување на нивната здравствена состојба и овозможување на нивна реинтеграција во општеството. Уште повеќе што досегашното искуство на овие лица покажува дека по распитот, мрачното чувство на постојан надзор се вковува во нивната секојдневна животна динамика, останува со жртвите во и надвор од домот, и е причина за загубеното чувство на безбедност и безгрижност.

Дискриминација во областа на работни односи

Во 2022 година документирани се 4 случаи на дискриминација во областа на работни односи. Во сите случаи се работи за лица кои биле отпуштени од работа или одбиени при конкурирање за работа. Сите тие веќе подолго време се лекувале од зависност од опијати со метадонска терапија и биле стабилни, па оттука не станува збор за лица кои не можат да ја извршуваат работната задача. Во некои од случаевите надлежните немале информација дека лицето се лекува туку само поради сознанието дека лицето некогаш употребувало дроги одбиле да го вработат или го отпуштиле. Иако сите жртви биле мотивирани од правните советници на граѓанските организации да го пријават случајот до надлежните органи тоа никој не го сторил.

Дискриминацијата на пазарот на трудот на ЛКУД е континуиран проблем за кој од една страна институциите со години наназад не преземаат соодветни мерки, а од друга страна трудовото законодавство не содржи соодветни заштитни механизми. Законот за работни односи забранува дискриминација на кандидатот за работа и/или работникот врз основа на здравствена состојба¹¹, но исто така член 81 од истиот закон предвидува дека работодавачот може да го откаже договорот за работа без отказан рок доколку работникот внесува, употребува или е под дејство на алкохол или наркотични средства.¹²

¹¹ Член 6 Закон за работните односи, Службен весник на Република Македонија бр. 62/05, 106/08, 161/08, 114/09, 130/09, 50/10, 124/10, 47/11, 11/12, 39/12, 13/13, 25/13, 170/13, 187/13, 113/14, 33/15, 72/15, 129/15, 27/16, 120/18 и Службен весник на Република Северна Македонија бр 110/19, 267/20, 151/21, 288/21

¹² Член 81 став 1 точка 4, Закон за работните односи, Службен весник на Република Македонија бр. 62/05, 106/08, 161/08, 114/09, 130/09, 50/10, 124/10, 47/11, 11/12, 39/12, 13/13, 25/13, 170/13, 187/13,

Оваа одредба не ги зема во предвид луѓето што се лекуваат со супституциска терапија па оттука таа е дискриминирачка врз основа на здравствен статус и е во колизија со забраната за дискриминација. Неопходно е да се направат законски измени со кои ќе се предвиди дека супституциска терапија администрирана од здравствена установа не претставува наркотично средство во смисла на член 81, но исто така неопходно е да се зајакнат механизмите за спречување и заштита од дискриминација во областа на работните односи и соодветно да се казнуваат дискриминаторските практики на работодавачите кон лицата што употребуваат дроги.

Во тој контекст треба да споменеме дека во 2021 година Основниот суд во Скопје утврди дискриминација врз основа на здравствена состојба за лице кое било отпуштено од работа само заради тоа што се лекувало од зависност од дроги. Ова е позитивен пример кој треба да се користи за дополнителна мотивација на ЛКУД да ги пријавуваат случаевите на дискриминација во работните односи.

Ограничување на правото на движење

Во 2022 година е зголемен бројот на ЛКУД кои по излегување од затвор имаат проблеми при издавање на патни исправи. И покрај тоа што согласно Законот за патни исправи, судот е должен веднаш по службена должност да го извести Министерството за внатрешни работи, кога ќе престанат причините за изречената забрана, тоа во пракса не е така. Напротив во пракса, луѓето треба сами да поднесат барање до Кривичниот суд за секое кривично дело посебно за тоа дали има забрана или нема. Со секое барање треба да поднесат отпусно писмо од затвор, фотокопија од лична карта и да уплатат 135,00 денари. Потоа чекаат одговор за секое поднесено барање посебно, а во случаите кога клиентите имаат повеќе кривични дела, тоа може да трае и повеќе од една година. Со ваквата воспоставена пракса им се **отежнува и ограничува правото на движење** на луѓето кои издржале казна затвор, како едно од најважните човекови права.

2. Декриминализација на личната употреба на дроги вклучително и канабисот

Во 2022 година се случи голем напредок за конечна декриминализација на личната употреба на дроги вклучително и на канабисот. Имено здруженијата ХОПС- Опции за здрав живот Скопје и Коалиција Маргини преку свои претставници учествуваа на седниците на работната група формирана од Владата на Република Северна Македонија која работеше на законските измени и нивниот предлог за допрецизирање на членот 215 од Кривичниот законик со цел јасна примена на одредбата од законот на начин што нема да се казнува поседувањето на дроги заради лична употреба беше прифатен и

влезе во предлог законот. Законот беше изгласан на седница на Собрание на Република Северна Македонија во февруари 2023 година.

Промената во законот е следна. Во член 215 по ставот (5) се додава нов став (6), кој гласи: „(6) Нема да се казни тој што поседува наркотични дроги и психотропни супстанции за лична употреба.“ Оваа измена на законот беше една од клучните заложби на ХОПС –Опции за здрав живот Скопје и на Коалиција Маргини за кои овие 2 организации се бореа долги години. Измената ќе овозможи да се промени судската пракса и конечно луѓето кои поседуваат дроги вклучително и канабис за лична употреба да не бидат кривично казнувани. Ова претставува голем чекор кон креирање на хумана и ефективна национална политика за дроги која ќе се базира на почитување на човековите права. Следен чекор што треба да се направи е спроведување на обуки на полицијата, судиите и јавните обвинители за доследно спроведување на измените на законот во духот во кој е донесен, односно преку праксата на надлежните институција да се спречи прогон и казнување на луѓето кои поседувале супстанции за лична употреба.

3. Воведување на модел за легализација на канабисот

Во 2020 и 2021 година Владата на РСМ во неколку наврати јавно истакнуваше дека ја разгледува опцијата за воведување на модел за легализација на канабисот. Се спомнуваа неколку можности – пилот легализација во 3-5 града, туристички места во Македонија, потоа воведување на модел сличен на Амстердам и слично . Владата формираше и работна група со мандат да изготви предлог решенија за легализација на канабисот. Членови на работната група беа претставници на релевантни министерства и институции како и претставници на Платформата Операција Ослободување односно, Здружението на граѓани Билка, Здружението на граѓани ЗНАМ, ХОПС- Опции за здрав живот Скопје, Коалиција Маргини и Хелсиншки комитет за човекови права. Работната група се состана неколку пати во 2020 и првата половина на 2021 година, се разгледуваа повеќе опции за легализација на канабисот но со најавите за предвремени избори за месец октомври 2021 оваа работна група не беше свикана на состанок и не е одржана ниту една средба во 2022 година. Во програмата за работа на новата Влада за периодот 2022-2024 година е наведено дека “ Владата ќе ги интензивира политиките и активностите за декриминализација , легализација и искористување на медицинските, социјалните и економските придобивки на канабисот.

Во програмата е наведено реализација на сите барање на движењето Операција Ослободување кое го сочинуваат голем број на здруженија и поединци и кои своите барања ги изразија во рамките на работната група а тоа се:

- Декриминализација и легализација на поседување и лична употреба;

- Декриминализација на одгледувањето на растенија за лична употреба;
- Разгледување можности за основање и работење на социјални клубови;
- Зголемување на бројот на здравствени состојби за кои може да се користи канабис;
- Дозвола за лекари од приватното здравство да препишуваат препрати од канабис и можност пациентот кој добил препорака за лекување со препарати од канабис да може сам да си одгледа и користи во форма во која најмногу му одговара за неговата состојба (орално, преку инхалација или преку супозитории);
- Основање на агенција за канабис (и во нејзин склоп);
- Формирање фонд од давачките што ќе ги плаќаат правните лица кои произведуваат и тргуваат со канабис.

На 20.04.2022 година по повод меѓународниот ден на канабисот Платформата Операција Ослободување односно, Здружението на граѓани Билка, Здружението на граѓани ЗНАМ, ХОПС- Опции за здрав живот Скопје, Коалиција Маргини и Хелсиншки комитет за човекови права одржа конференција за медиуми. На конференцијата беа претставени следниве барања на овие здруженија до Владата на Република Северна Македонија:

- Бараме состанок со премиерот на Владата на РСМ
- Бараме состанок со министерот за правда Тупанчевски
- Бараме итно деблокирање на работата на работната група при владата која е во мирување од август 2021.

Овие барања на здруженијата не беа исполнети во текот на 2022 година поради што во претстојниот период ќе продолжат напорите за застапување за реализација на барањата на граѓанските организации.

4. Одржливоста на програмите за намалување на штети од употреба на дроги е под голем ризик

Во 2022 година без никакво оправдано и издржано образложение Владата пореку Министерството за здравство го скрати буџетот на програмата за заштита на населението од ХИВ за дури 40%. Ова одлука го загрози опстанокот на граѓанските организации кои спроведуваат програми за превенција на ХИВ меѓу маргинализираните заедници вклучително и програмите за намалување на штети од употреба на дроги а тоа пак доведува до нарушување на здравствените и социјалните права на ЛКУД кои ги користат услугите на овие програми.

Намалувањето на буџетот предизвика промени во работата на овие програми во смисла на намалување на работното време и работни денови па се до затварање на

некои од програмите . Така ХОПС- Опции за здрав живот Скопје заради нефостиг на финансиски средства мораше да одлучи после 15 години постоење да го затвори центарот за намалување на штети во Шуто Оризари, а услугите за луѓето кои употребуваат дроги од оваа општина да бидат давани само преку теренски активности.

Ваквиот игнорантски и несензитивен однос од Министерството за здравство и целосното неразбирање на значењето на овие превентивни програми за јавното здравје во државата ќе доведе до зголемување на ризикот од ХИВ, небезбедна употреба на дрогите, влошување на здравствената и социјалната состојба на луѓето кои употребуваат дроги како и до зголемување на трошоците за надминување на овие последици.

Препораки

- Министерството за внатрешни работи на РСМ самостојно или во соработка со граѓанските организации да ги зајакне капацитетите на полициските службеници за постапување кон луѓе што употребуваат дроги и лица што се зависни од употреба на дроги;
- Да се зајакне надворешната контрола врз постапувањето на полициските службеници и санкционирање на полициските службеници кои ги повредуваат правата на луѓето кои употребуваат дроги или пропуштаат да ги заштитат повредите на правата извршени од трети лица.
- Државниот здравствен и санитарен инспекторат да ги зајакне сопствените капацитети за постапување во случаи на дискриминација во здравството;
- Министерството за здравство да преземе мерки за прекинување на практиката од страна на здравствените установи на не издавање на отпусни писма додека не се плати партиципација за услугата;
- Министерството за здравство да воведо соодветен механизам за набавка на лекови за третман на зависност од дроги кој ќе биде навремен и нема да дозволи пациентите на програмите за лекување да останат без соодветниот лек.
- Владата на РСМ да подготви измени и дополнувања на Законот за работни односи со цел зајакнување на механизмите за спречување и заштита од дискриминација и ревидирање на одредбата според која отказ без отказан рок може да се даде на лице кое употребува наркотични средства со цел иземање на пациентите кои се лекуваат со супституциска терапија.
- Владата на РСМ да постапува согласно сопствената програма за 2022-2024 година и да ги реализира планираните активности за декриминализација, легализација и искористување на медицинските, социјалните и економските придобивки на канабисот.
- Министерството за здравство во годишниот буџет на програмата за заштита на населението од ХИВ да предвиди доволно финансиски средства со кои ќе

овозвозможи непречено одвивање на програмите за намалување на штети од употреба на дроги.

- Граѓанските организации да вложат дополнителни напори за мотивирање на ЛКУД да ги пријавуваат случаевите на прекршување на нивните права и да поднесуваат претставки до надлежните органи

Литература

Димова Наташа, *Толеранција и вредности на граѓаните*, МЦМС, 2021

Дрндаревска Драгана, *Извештај за повреди на човекови права од документирани случаи во Коалиција Маргини за периодот 1.9.2022- 31.1.2023*, Коалиција Маргини, 2023

Закон за работните односи, Службен весник на Република Македонија бр. 62/05, 106/08, 161/08,114/09, 130/09, 50/10, 124/10, 47/11, 11/12, 39/12, 13/13, 25/13, 170/13, 187/13, 113/14, 33/15, 72/15, и Службен весник на Република Северна Македонија бр 110/19, 267/20, 151/21, 288/21

Закон за работните односи, Службен весник на Република Македонија бр. 62/05, 106/08, 161/08,114/09, 130/09, 50/10, 124/10, 47/11, 11/12, 39/12, 13/13, 25/13, 170/13, 187/13, 113/14, 33/15, 72/15, 129/15, 27/16, 120/18 и Службен весник на Република Северна Македонија бр 110/19, 267/20, 151/21, 288/21